

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Рід князів Вишневецьких у політичному та культурному житті
українських земель (XV – початок XVIII ст.)»

Виконала: студентка IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Золтан Олександра Миколаївна

Керівник: к.і.н., старший викладач

Кушнар'єв Сергій Сергійович

Рецензент: к.і.н., доцент

Єремєєв Павло Вікторович

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I ПОХОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ РОДУ ВИШНЕВЕЦЬКИХ ...	10
1.1 Теорії походження та родоначальник	10
1.2 Родинні зв'язки Вишневецьких з іншими родами.....	17
1.3.Генеалогія роду та діяльність його представників	20
РОЗДІЛ II ДМИТРО ІВАНОВИЧ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ.....	30
2.1. Дмитро Вишневецький в історичному дискурсі	30
2.2 Засновник Запорізької Січі	33
2.3 Військова діяльність та служба у московського царя Івана Грозного	36
РОЗДІЛ III ЄРЕМІЯ МИХАЙЛОВИЧ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ	41
3.1. Єремія Вишневецький в історичному дискурсі.....	41
3.2. Смоленська війна та господарська діяльність у своїх володіннях	45
3.3. Діяльність Єремії як розбудовника української держави	51
РОЗДІЛ IV ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ВИШНЕВЕЦЬКИХ У XIV-XVIII ст.	56
4.1. Родинний маєток Вишневецьких	56
4.2. Території та міста під владою Вишневецьких	61
Висновки.....	71
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	77
Додатки	Error! Bookmark not defined.
Резюме	98

ВСТУП

Актуальність. Зміна дослідницьких уподобань наприкінці ХХ ст. призвела до актуалізації сюжетів, пов'язаних з історією окремих шляхетських родин як в плані сімейної історії, так і в плані їх впливу на загальнодержавні процеси. Проблемні питання, яким за радянських часів майже не приділялася увага, тепер стають все більш досліджуваними. Актуальним стає вивчення еліт, які виступали в ролі основної державотворчої сили, забезпечували законність і стабільність влади в регіонах. Саме тому вивчення та дослідження історії шляхетських родів або окремих представників всередині них є актуальним, адже це надає змогу краще розуміти сучасні історичні процеси та державотворчі чинники

Визначне місце в історії України займаються князівські аристократичні родини Збаразьких, Сангушків, Острозьких, Вишневецьких, Заславських, Гольшанських-Дубровицьких, Корецьких, Чарторийських, які виводили початок свого родоводу від родів Гедиміновичів та Рюриковичів. Так, серед аристократичного прошарку Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої, поважне місце займає князівська родина Вишневецьких, родина полководців, оборонців православ'я, адміністраторів, захисників української землі. Вишневецькі були одним із наймогутніших та найвпливовіших князівських родів періоду XV-XVIII століття. Різні представники роду, за своїх часів, стояли біля керма багатьох історичних процесів, що мали місце на теренах Великого князівства Литовського. Дослідження княжої династії є актуальним для сучасного суспільства, через те, що вона лишила по собі великий культурний слід в декількох сучасних незалежних державах. Окремі представники роду зробили вагомий внесок у закладення та розбудову багатьох українських міст, які існують дотепер. Загалом «Епоха Вишневецьких» лишила величезну спадщину, яка сьогодні в її духовному та матеріальному вимірах, немає кордонів та визнається світовим культурним надбанням. Тому, цей рід заслуговує на детальне його вивчення, а зокрема на поглиблене та всебічне генеалогічне дослідження.

Об'єктом дослідження є рід князів Вишневецьких у XV-XVIII столітті.

Предметом дослідження є біографія, генеалогія та просопографія представників роду у зазначений період.

Хронологічні рамки роботи охоплюють XV-XVIII століття. Нижня хронологічна межа обумовлена тим, що у 1482 році Вишнівець, внаслідок розподілу Збараської вотчини, остаточно виділився в окремий уділ князя Михайла Васильовича Вишневецького. Верхня хронологічна межа обумовлена смертю останнього представника роду - Міхала Сервація Вишневецького.

Географічні рамки роботи охоплюють території, що в різні часи входили до складу Московського царства, Кримського Ханства, Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої.

Історіографія. Ще здавна інтерес істориків викликала історія звершень одних із найвідоміших представників роду Вишневецьких. Особливо дослідників цікавили біографії найвизначніших Вишневецьких, а саме – Дмитра (Байди) та не менш визначного Єремії. Діяльність інших Вишневецьких істориками досліджені значно менше. Відомий польський історик XIX століття Юзеф Вольф перший, хто висвітлив біографії всіх членів цієї родини у своїй фундаментальній праці «Князі Литовсько-руські від кінця чотирнадцятого століття». Біографії Вишневецьких вивчали та досліджували у своїх працях ряд українських істориків, таких як: Михайло Грушевський, дослідник радянських часів Володимир Голобуцький, Олександр Баранович, сучасні українські історики Леонід Мельник, Наталя Яковенко. Також багато польських істориків займались дослідженнями даного роду: К. Несецький, З. Радзімінський, В. Грабенський та ін. Але найбільш ґрунтовними дослідженнями даного роду, виявились дослідження польських істориків дорадянського часу, а саме М. Стрийковського, Б. Папроцького, К. Стадницького, Д. Вольфа, Ю. Пузини. Саме ці історики, за своїх часів, намагались розкрити версії походження та становлення роду Вишневецьких. Адже це досі є невирішеною проблемою, з якої

серед істориків не існує єдиної думки. Так наприклад польські історики К. Стадницький та Ю. Бартошевич розкрили, що версія про литовське походження першого володаря Збаражчини, а саме князя Федька Несвіцького являється не доказаною; вони одні із перших хто вказав на його суто руське, а не литовське походження. Також не вбачають родовий зв'язок між першим володарем Збаражчини та його послідовниками – князями Збараськими і Вишневецькими, прямо відкидають їхнє князівське походження й присвоюють до боярського роду, роду Мокосіїв.

Тільки польський історик Д. Вольф, зміг документально довести те, що Вишневецькі все так мають спільні зв'язки в родом Збараських і те, що родовід походить не від литовського кореня, а від руського. Історик розкрив характер легендарних даних, на які спирається М. Стрийковський у своїх роботах, в яких описує Дмитра-Корибута Вишневецького, як удільного князя Кременецького, який начебто й заснував головні центри Збаражчини – Збараж і Вишнівець, а потім передав їх своєму нащадкові, князю Федькові Несвізькому.

Сказання М. Стрийковського, враховуючи зауваження Вольфа, знаходять своє заперечення у литовсько-руському літопису, який видав Данилович. За свідченнями джерела, Дмитро-Корибут ніколи не був ні волинським удільним князем, ні подільським. А Федько Несвізкий і Федір Корибутович, які ототожнювалися М. Стрийковським і польськими геральдиками, насправді були лише сучасниками.

Припущення, яке вперше висловив К. Стадницький, щодо руського походження князя Федька Несвіцького знайшло своє підтвердження у прадавній версії, яку записав Длугош та яку висвітлив Львівський літопис. Длугош визнає руське походження князя Федька, який у 1434 р. дав присягання на вірність польському королю Владиславу, але чомусь називає його князем Острозьким. Вольф також стверджує те, що однойменні князі Острозький і Несвізький були сучасниками, крім того Острозькі ніколи не вважалися власниками Збаражу. Довгий час у Червоній Русі зберігалася версія щодо руського походження відгалужень старого роду князів Несвізьких, а разом з ними й Вишневецьких.

Заперечення, які за рівнем аргументації не поступалися попереднім висновкам, були сформульовані у статті Юзефа Пузини, яка вийшла у 1911 р. і одразу ж викликала суперечку між науковцями, яка отримала назву «генеалогічної війни». Окрім спеціальних аргументів, Ю. Пузина зробив акцент на еволюції князівського прошарку в контексті політичної історії Великого князівства Литовського і вперше поставив питання про те, що генеалогічні легенди більше відображали особливості свідомості свого часу, аніж реальність.

Юзеф Пузина вважає, що розселення представників династії Гедиміновичів по території держави, мішані шлюби, при нестачі писемних джерел, призводили до поступової втрати родових зв'язків. Хоча Ю. Пузина також висвітлює версію, що у період з другої половини 16 століття, коли відбувся інтерес до вивчення походження родів, вирішальну роль при їх конструюванні відіграла приналежність того чи іншого роду до православної церкви. Це автоматично ототожнювалося із руським походженням від Рюриковичів. Але Ю. Пузина робить наголос на тому, що більшість Гедиміновичів на той час була ще православною. Отже, за висновком версії Ю. Пузини: нащадками Гедиміна вважаються волинські князівські роди.

Таким чином, історіографічна база дослідження є достатньо повною та дозволяє говорити про певну історіографічну традицію у дослідження роду Вишневецьких. Проте, до цього часу не існує узагальнюючих та спеціальних праць, які б розкривали проблемні питання, пов'язані зі студіями з генеалогії, просопографії представників шляхетської родини, особливостями землеволодіння та ін.

Джерельна база дослідження. Корпус документів, які містять різноманітні відомості з історії та генеалогії роду Вишневецьких, можна розділити на наступні групи: 1) актові матеріали; 2) документи особового походження; 3) родословні розписи XV-XVIII століття; 4) літописи.

Актові матеріали за темою дослідження були опубліковані переважно у XIX – на початку XX ст., та розміщені у наступних збірниках: Акти про

заселення Південно-Західної Росії¹, Акти, що видаються Віленською археографічною комісією². За їх допомогою можна дізнатися про політичні, особові та міжнародні відносини постатей, про яких йде мова у дипломній роботі. Окрім того, актовий матеріал дає змогу встановити коло рідних та споріднених осіб, що оточували того чи іншого представника роду, охарактеризувати їх взаємостосунки на ниві господарської діяльності, політичну активність та окремі біографічні дані. Збірка документів «Кременецький земський суд: Описи актових книг XVI-XVII ст.⁴» містить цінні відомості з питання формування землеволодінь князів Вишневецьких.

Залучення до роботи вже існуючих родословних розписів та генеалогічних таблиць, що були складені, переважно, у XV-XVIII століттях, дозволяє здійснити не тільки всебічну реконструкцію генеалогії окремого роду, а й дослідити особливості створення даної групи джерел, простежити вплив політичних чинників, що змінювалися з кожною конкретною епохою, на фактографічний зміст генеалогічного матеріалу. Крім того, порівняння окремих розписів та схем між собою, а також залучення інших різноманітних біографічних матеріалів, дозволило побудувати достатньо цілісну картину родинних зв'язків князівського роду, що вже згас. В роботі було використано «Матеріали для родоводу князів Гедиміновичів, витягнуті з архіву князя Федора Олексійовича Куракіна³», «Генеалогічні записки князів Вишневецьких та справа Острозької ординації Мальтійського ордену⁴» та ін.

Важливим джерелом для дослідження окресленої проблематики є документація особового походження – листи, які зберігаються в архіві князів у Славуті¹. Вони надають нам змогу упевнитися в тих чи інших біографічних

¹ Архив Юго-Западной России. К., 1890. Ч. VII. Т. II: Акты о заселении Юго-Западной России (1471-1668) / Под ред. М.Ф. Владимирского-Буданова. 345 с.

² Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные Археографической комиссией. СПб., 1865. Т. 11. № 73.

⁴ Кременецький земський суд. Описи актових книг XVI-XVII ст. Вип. III. Кн. № 23-25 (1616-1625). 1965. 316 с.

³ Матеріали для родоводу князів Гедиміновичів, витягнуті з архіву князя Федора Олексійовича Куракіна // Літопис Історико-родовідного товариства в Москві. 1905 р. Вип. 4. 230 с.

⁴ Генеалогічні записки князів Вишневецьких та справа Острозької ординації Мальтійського ордену (невідомий мінський рукопис кінця XVII століття) // Білоруський археографічний щорічник. Мінськ, 2009. Вип. 10. С. 247.

¹ Документація особового походження // Архів князів у Славуті, виданий під керівництвом З.Л. Радзимінського. Львів, 1887. Т. I. 230 с.

фактах князів роду Вишневецьких, що знайшли неоднакове відображення у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Через аналіз листування представників роду можна встановити близьке оточення Вишневецьких, їх місце знаходження у різні проміжки часу, стилістичні вподобання при складанні листів, динаміку листування тощо.

Для дослідження господарської діяльності представників роду було використано описи маєтків Вишневецьких, а загальне уявлення про історію роду дали «Галицько-Волинський літопис²» та «Збори державних і приватних актів, що стосуються історії Литви і з'єднаних з нею володінь³».

Таким чином, джерельна база є ґрунтовною та репрезентативною, що дає змогу повноцінно вирішити поставлені завдання та скласти колективну біографію представників досліджуваного князівського роду.

Метою роботи є вивчення особливостей формування та становлення родинних зв'язків, політичної біографії та землеволодіння представників князівського роду Вишневецьких, розглянутих крізь призму просопографічного дослідження.

Поставлена мета вимагає вирішення таких завдань:

- Дослідити походження та становлення роду Вишневецьких;
- Доповнити генеалогію роду;
- Встановити родинні зв'язки Вишневецьких з іншими родами;
- Визначити особливості землеволодіння роду Вишневецьких в межах сучасної України.
- Створити колективний портрет представників досліджуваного роду.

Методологія дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження стали напрацювання польських істориків про походження князів

² Галицько-Волинський літопис / За ред. М. Ф. Котляра. К., 2002. 210 с.

³ Збори державних і приватних актів, що стосуються історії Литви і з'єднаних з нею володінь (з 1387 по 1710 рік) Вільно. 1858. 310 с.

Вишневецьких. Для розв’язання поставлених завдань було використано такі методи: біографічний, історико-хронологічний, генеалогічний, просопографічний.

Генеалогічний метод допоміг у складанні родоводу Вишневецьких та дослідження окремих постатей. Просопографічний метод вивчення біографій надав можливість, кожну особу, котра була задіяна в історичному контексті, розглядати як особистість та індивідуальність. Історико-хронологічний метод допоміг у формуванні більш обґрунтованої реконструкції історичних подій, з якими пов’язана діяльність Вишневецьких. Біографічний метод був задіяний задля вивчення особливостей життєвого шляху окремих представників досліджуваного князівського роду.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що рід Вишневецьких та діяльність його представників вперше розглянуто у розрізі генеалогії та біографістики. Під час роботи корисною стала вдала комбінація методів дослідження. Існує багато версій походження Вишневецьких і кожен історик інтерпретує їх по-різному. Тому до роботи було залучено найґрунтовніші версії польських істориків М. Стрийковського, Ю. Бартошевича та Ю. Вольфа. Докорінно переглянувши та заново інтерпретувавши версії, було виявлено та отримано нові результати, а саме – уточнено дані щодо походження Вишневецьких, створено колективний портрет представників роду, зазначено основні шляхи розширення територіальних володінь.

Структурно робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури, резюме.

Апробація роботи. Основні положення роботи доповідалися на 76-й міжнародній конференції "Каразінські читання", (м. Харків, 2023).

РОЗДІЛ І

ПОХОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ РОДУ ВИШНЕВЕЦЬКИХ

1.1 Теорії походження та родоначальник

У ХУІ-ХУІІ ст. найбільшими магнатами-землевласниками на українських землях виступають волинські князі, серед яких особливо вирізняються Вишневецькі. Вишневецькі були одним із наймогутніших і найвпливовіших князівських родів спочатку у Великому князівстві Литовському, а потім і у Речі Посполитій. Своїми величезними маєтностями вони володіли майже на таких самих підставах, що і старі удільні князі, а саме без будь-якої адміністративної залежності від місцевих господарських намісників-старост¹. Опис волинських замків 1545 р. поділяє місцевих князів на «головних», «менших» і «повітників». До «головних» відносилися лише найбагатші і наймогутніші магнати. Серед них одними з перших названі і Вишневецькі².

Проте питання щодо походження цього князівського роду і досі залишається невирішеною проблемою, з якої серед істориків не існує єдиної думки. Відомо лише, що в 1482 р. Вишневець остаточно виділився в окремий уділ князя Михайла Васильовича внаслідок розподілу Збараської вотчини³.

Перший досвід розподілу Збаражчини на «дельниці» належить до 1463 р., коли князі Василь, Семен і Солтан, сини Василя Федоровича Несвіцького розділили свою вотчину. Таким чином і утворилися такі уділи як : Збараський, Вишневецько-Маневський та Колоденський. Уділи існували окремо до смерті князя Солтана Васильовича у 1475 р., коли його уділ був розділений між спадкоємцями: князем Семеном Васильовичем Колодинським, якому дістався Манів, і князем Михайлом Васильовичем, старшим сином Василя Васильовича Збараського, якому дістався Вишневець⁴.

¹ Леонтович Ф.И. Очерки по истории Литовско-русского права. Спб., 1894. С. 199.

² Там само. С. 243.

³ Акт о разделе Збаражчины (9 июля 1463 г.) // Архив князей Сангушков. С.55

⁴ Там само. С. 89.

Остаточно Вишневеччина виділилася в окремий уділ після поділу Збаражчини у 1482 р. між синами Василя Васильовича Збаразького. Власником Вишневеччини і родоначальником усіх подальших князів Вишневецьких став старший син Василя Васильовича – Михайло Васильович Збаразький-Вишневецький¹.

Ці факти свідчать про те, що рід Вишневецьких є відгалуженням або гілкою на генеалогічному дереві князів Збаразьких.

Що ж до походження князів, які володіли Збаражчиною до поділу, то існує кілька версій. Найбільш поширеною версією, вважається гіпотеза про литовське походження волинських князів Несвізьких і їхніх нащадків. За литовською версією, родоначальником удільних володарів Збаражчини у XV ст. був Дмитро-Корибут, син Ольгерда Гедиміновича, який замість уділу на Сіверщині, отримав наприкінці XIV ст. від великого князя Вітовта нові володіння на Поділлі і Волині, зокрема й Кременець.

Засновані ним у південній частині Волині замки - Вишневець і Збараж, Дмитро-Корибут передав своєму синові Федору (Федькові), князеві Несвізькому. Ця версія підтримується старими польськими геральдиками, як і пізнішими дослідниками історії Волині і окремих її князівств². У польській історичній літературі також була поширена думка про литовське походження старих власників Збаражчини, з тією лише різницею, що їх родоначальниками називається не Федір Корибутович, а його брат, Іван Корибутович³.

Присвоєння княжими родами на Волині особливих прізвищ, що вказували на їх походження від роду Гедиміновичів-Ягеллонів, за деякими версіями було справою самих же представників княжих родів. Прагнення до присвоєння родових Ягеллонських імен, із власної ініціативи князів, особливо стає помітним після Люблінської унії, коли припинилася династія Ягеллонів і встановилася виборча система наступництва влади господарів польсько-литовських¹.

¹ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, 1893. С. 89.

² Однороженко О. А. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. Харків, 2008. С. 90.

³ Czamańska Ilona. Wiśniowieccy: Monografia rodu. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007. S. 120.

¹ Wolff J. Książowie iitewsko-ruscy od konca XIV wieku. Warszawa, 1895. S. 156.

Представники видатних князівських родів вигадували родословні і взагалі намагалися встановити родинні зв'язки з колишньої династією Ягеллонів і цим підняти династичне значення своїх родів. Присвоєне князями Збараськими і Вишневецькими незабаром після Люблінської унії родове ім'я «Корибутів», однієї з побічних Ягеллонських ліній, ставило їх прямо в ради кандидатів на королівський трон, що і було пізніше досягнуто представниками дому князів Вишневецьких. Маємо зауважити, що ще до присвоєння цього прізвища, Вишневецькі вже виділялися серед інших литовсько-руських князів своїми багатствами та розмірами володінь.

Перший досвід присвоєння Ягеллонського імені «Корибутів» належить князеві Стефану Андрійовичу Збараському. У акті за 1579 р. цей князь титулується так: «кнежата Стефанъ Корибутовичъ Збаражский, воевода Троцкий»¹. Потім у XVII ст. династичне ім'я Корибутів стає загальновизнаним родовим прізвищем князів Вишневецьких. Так в інструкції волинських послів 1639 р. відомий князь Єремія Вишневецький згадується під наступним титулом: «...Jeremi Korybut Wisniowiecki»³. У Волинській інструкції 1662 р. йдеться про п'ятьох князів Вишневецьких: Дмитра, Єремію, Михайла, Томаша, Костянтина, усі – Корибути⁴.

Перший досвід наукової, критичної розробки питання про литовське походження князів Несвізьких з'являються на початку XIX ст. Польські історики Стадницький і Бартошевич розкрили безпідставність версії про литовське походження першого, історично- достовірного власника Збаражчини – князя Федька Несвізького; вони вперше вказали на його суто руське, а не литовське походження. Вони також не визнають родового зв'язку між першим власником Збаражчини, князем Федором Несвіцьким, і його наступниками - князями Збараськими і Вишневецькими, прямо відкидаючи їх князівське походження й

¹ Акт 1579 г. представляет запись, составленную по имению женой князя Збаражского, княжной Мстиславской (Ягеллоновской крови) // Акты Юго-Западной России, Т. III., № 114.

³ Інструкція волинських послів 1639 р. // Архів південно-Західної Росії. К., 1848. Ч. II. Т. I. С. 253.

⁴ Волинська інструкція 1662 р. // Архів Південно-Західної Росії. К., 1888. Ч. II. Т. II: Акти для історії провінційних сеймів Південно-Західного краю в другій половині XVII ст. (1654-1697). С. 124.

причисляючи до боярського роду Мокосіїв. Але лише польському історику Вольфу вдалося документально довести спільність роду Вишневецьких і Збараських, та їх походження від руського, а не литовського кореня. Вольф викрив легендарний характер даних, якими оперує у своїх працях Стрийковський, про Дмитра-Корибута, як про удільного князя Кременецького, який нібито і заснував основні центри Збаражчини - Вишневець і Збараж, а потім передав їх своєму нащадкові, князю Федькові Несвіцькому, нібито синові Дмитра Корибута¹.

Легенда Стрийковського, за справедливим зауваженням Вольфа, заперечується свідченнями литовсько-руського літопису, виданого Даниловичем. Згідно цього джерела, Корибут зі своїми синами ніколи не був ні подольським, ні волинським удільним князем. А Федір Корибутович і Федько Несвіцький, які ототожнювалися Стрийковським і польськими геральдиками, були насправді лише сучасниками. Нарешті, свідчення польських геральдиків про наступних власників Збаражчини, як про нащадків Корибутовичів, категорично відкидається родословною литовських князів, яка була складена у першій половині XVI ст., тобто у той час, коли ще не була відома версія про литовське походження князів Несвіцьких та пізніших князів Збараських і Вишневецьких. За свідченням родословної рід Корибута припинився у першому ж поколінні: жоден із синів Корибута не залишив після себе нащадків².

У родословній литовських князів про синів Корибута записано так: «Корибутове сынове Иванъ да Жигимонтъ да Федоръ бездетны»³.

Отже, можна вважати цілком доведеним положення про те, що перший удільний князь Збаражчини Федько Несвіцький не належав до литовських князів роду Гедиміновичів.

Припущення, вперше висловлене Стадницьким, про руське походження князя Федька Несвіцького знаходить собі підтвердження у старовинній версії,

¹ Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy od konca XIV wieku*. - Warszawa, 1895. S. 156 – 157.

² Strykowski M. *Kronika Polska, Litewska, imódzka i wszystkiej Rusi*. Warszawa, 1846. T. II. S. 116.

³ Голицын Н.Н. *Родословная роспись потомства князей литовских (от Гедимины до князя Михаила Ивановича - голицы)*. Санкт-Петербург, 1891. С. 72.

записаній Длугошем і Львівським літописом. Длугош визнає руське походження князя Федька, який дав у 1434 р. присягу на вірність королю Владиславу-Ягеллі, але при цьому помилково називає його князем Острозьким. Вольф також стверджує, що однойменні князі Острозький і Несвізький були сучасниками, крім того Острозькі ніколи не вважалися власниками Збаражу. У Червоній Русі досить довго зберігалася версія про руське походження князів Вишневецьких, а з ними і інших відгалужень старого роду князів Несвізьких¹.

Заперечення, які за рівнем аргументації не поступалися попереднім висновкам, були сформульовані у статті Юзефа Пузини, що вийшла у 1911 р. і одразу ж викликала гостру наукову полеміку, яка отримала назву «генеалогічної війни». Пузина, окрім спеціальних аргументів, акцентував увагу на еволюції князівського прошарку в контексті політичної історії Великого князівства Литовського і вперше поставив питання про те, що генеалогічні легенди, витворення яких датується другою половиною XVI ст., відображали не так реальність, як особливості свідомості свого часу. На думку Пузини, розсіювання представників династії Гедиміновичів по всій території держави, переміщення їх на отчинах, мішані шлюби при супутньому браку писемних джерел призводили до поступової втрати усвідомлення родової спільності. Але якщо Гедиміновичі у такий спосіб і могли з часом забути своє походження, то з нащадками Рюриковичів, як вважає дослідник, цього не траплялося ніколи. В очах руських князів XIV-XVI ст., за плечима яких стояла 400-літня державна традиція, Гедиміновичі були людьми без минулого, онуками простолюдина конюха, узурпатора законної влади. Той факт, що вплив перших занепадав, а других - посилювався, тільки закріплював почуття антагонізму².

З іншого боку, вважає Пузина, у період, коли прокинувся інтерес до родоводів, тобто з другої половини XVI ст., вирішальну роль при їх конструюванні відіграла належність того чи іншого роду до православної церкви. Це автоматично ототожнювалося із руським походженням від

¹ Wolff J. Rod Gedimina. Krakow, 1886. S. 215

² Пузина Ю. О pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieświzkiego. 1911. С. 20 – 23.

Рюриковичів. Та Пузина наголошує на тому, що на цей час більшість Гедиміновичів була ще православною. Отже, за версією Пузини, волинські князівські роди розглядаються як нащадки Гедиміна. Останні традиційно поділялися на відгалуження, початки яких сягають сімох синів литовського князя. В Україні, де уділи в часи Гедиміна належали Наримунту, Ольгерду, Коріату і Любарту, це – Наримунтовичі, Ольгердовичі, Коріатовичі і Любартовичі. Дмитро-Корибут Ольгердович мав уділ у Сіверській землі та згодом був виведений Вітовтом звідти, а взамін отримав у держання Вінницю і Кременець, а у власність - Збараж, який у 1434 р. був остаточно підтверджений як вотчина синові Федькові, родоначальнику князів Збараських, Вишневецьких, Прицьких і Воронецьких¹.

Можливо загадку походження князів Збараських-Вишневецьких вдалося б розгадати з'ясувавши питання про першопочаткове «гніздо» державців Збаражчини, яке дало їм родове ім'я князів «Несвіцьких», але і воно є ще недостатньо дослідженим. Зазвичай вважається, що таким гніздом був Несвіж під Луцьком, але ця версія не підтверджується документально. Про це місто немає згадок у жодному з переліків поселень на Волині у XIII-XIV ст. Несвіж дійсно був першопочатковим удільним володінням князів Несвіцьких; але уділ цей знаходився у північному Поліссі. Усі князі Несвіцькі, про яких іде мова в джерелах майже до кінця першої чверті XV ст., були вихідцями з Литовської Русі, а не з Волині. Саме звідси бере свій початок рід князів Несвіцьких. На території північного Полісся, ще до приєднання його до Литви, поблизу витоків Немана знаходився Несвіж з його волостю – удільне володіння місцевих руських князів. Державці Несвіжа, як вважають, підпорядковувалися київським, а можливо і сусіднім мінським князям². Після приєднання Полісся до Литви, руські князі Несвіцькі, які підкорилися великим князям литовським, продовжували володіти своїм уділом³.

¹ Пузина Ю. О pochodzeniu...- С. 23 – 24.

² Баумгартен Н. А. фон. Происхождение князей Вишневецких, Збаражских и Воронецких // Летопись Историко-родословного общества в Москве. 1910. Вып 4. С. 27 – 33.

³ Леонтович Ф.І. Нариси з історії Литовсько-руського права. С. 338.

Перші відомості про князів Несвіцьких литовської епохи належать останній чверті XIV ст. Серед осіб, які у 1387 р. дали королю Владиславові-Ягеллі у Луцьку поручальний запис у вірності служби Олехни Дмитровича, згадується і Іван Несвізький. Крім того, саме він у 1403 р. підписав акт великого князя Литовського Вітовта, у якому останній заявляє, що без відома короля Владислава не укладе миру з німецьким орденом. Із актів останньої чверті XIV ст. видно, що в цей час князі Несвізькі, окрім свого уділу у Поліссі, володіли, також землями на Сіверщині, саме у Новгород-Сіверському князівстві, яке належало Дмитру-Корибуту¹.

Серед членів ради останнього, які у 1388 р. запрягаються у вірності королю Владиславові-Ягеллу і короні польській за свого «господаря» Корибута і за себе, згадуються і князі Григорій та Іван Несвізькі. Після цього доля князів Несвіцьких, які володіли уділом на Сіверщині, не відома. Можливо їх рід незабаром припинився, або ж у XV ст. вони перейшли на Волинь разом з іншими князями свого роду, які мешкали у Поліссі. Зберіглася згадка про те, що «князь Федько», засновник роду князів Несвіцьких на Волині, ще у 1430 р. володів литовським Несвіжем².

З того ж року князь Федько являється головним сподвижником Свидригайла, живучи при ньому увесь час доки той був великим князем литовським. Після того, як Свидригайло залишив у 1432 р. великокнязівський стіл, за ним перейшов до Південної Русі і князь Федько, де отримав від Свидригайла Подільське староство. Мабуть, саме до цього часу слід віднести пожалування Свидригайлом князеві Несвіцькому Збаражчини, яка і стала пізніше вотчиною князів Збараських та інших нащадків князя Несвіцького. Родове ім'я «Несвицких» власники Збаражчини зберігали ще у першій чверті XVI ст. З тих пір у актах більше не згадувалися князі Несвіцькі, замість них скрізь

¹ Гриськів В. Князь Федько Несвізький // наукові записки Теніпільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, 2007. Вип. 1. С. 4-5

² Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. історико-генеалогічне дослідження. Львів, 1996. С. 86.

виступали представники окремих гілок, на які поділився рід старих князів Несвіцьких. Нащадки їх існували аж до 30-х років XVIII ст³.

Раніше за всіх припинився рід князів Збараських. Останній його представник, князь Юрій Янушкович Збараський, каштелян Краковський, помер у 1620 р. Рід князів Вишневецьких припинився в особі Міхала Сервація Вишневецького, який помер у 1735 р².

Отже, єдиним фактом, з яким погоджується більшість істориків, що займалися проблемою походження князів Вишневецьких, є спільне походження Вишневецьких і Збараських від князя Федька Несвіцького. Саме він і вважається родоначальником князівського роду Збараських та їхніх пізніших відгалужень Вишневецьких, Порицьких і Воронецьких. Питання про те, хто такий князь Федько і ким були його пращури, і досі залишається загадкою.

1.2 Родинні зв'язки Вишневецьких з іншими родами

Рід Вишневецьких, за даними генеалогічної розвідки, був дуже могутнім та великим; генеалогічне дерево налічує близько 80+ представників, тому за час свого існування, Вишневецькі стали спорідненими з багатьма молдавськими, білоруськими, литовськими та українськими родами. Вишневецькі намагалися одружуватися та виходити заміж за таких же заможних та відомих представників знатних родів, як і вони самі. І тому рік за роком, десятиліття за десятиліттям, за рахунок династичних шлюбів, Вишневецькі споріднювалися з такими відомими родами як Могили, Радзивілли, Заславські, Замойські, Зеновичі, Лещинські, Скандербегі, Острозькі Ходкевичі, Собеські, Дольські, Якшичі, Капустяни, Тишковичі, Чарторийські, Тарновські. Також будучи відгалуженням на родинному дереві Збараських, Вишневецькі мали з ними тісні родинні зв'язки, адже рідний дядько Михайла Вишневецького – Семен, вважається родоначальником династії Збараських¹.

³ Келембет С. М. Князі Несвізькі та Збараські: XIII – початок XVI століття., 2017. С. 161 – 163.

² Грінко Н. Генеалогія // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2004. Вип. 1. С. 297.

¹ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2002. С. 88 – 90.

У 1516 році, сталося становлення родинних зв'язків Вишневецьких з князями Острозькими. Це було пов'язано з тим, що середній син Михайла Васильовича, тобто Вишневецький Іван Михайлович, одружився з Анастасією Семенівною Олізар. Першим чоловіком Анастасії був Януш Сангушкович Ковельський, але після смерті Януша, вдруге вийшла заміж вже за Івана Вишневецького. Батьками Анастасії були Олізар Семен Шилович та Острозька Н. І. – яка була рідною сестрою князя Костянтина Острозького¹.

Таким чином, завдяки одруженню Вишневецького Івана з Анастасією Олізар, Вишневецькі почали мати родинні зв'язки не тільки з Острозькими, а також, по лінії Анастасії, з такими знатними сербськими та албанськими родами як рід Якшичів та Скандербегів. Також поріднилися з молдавським господарем – Стефаном Великим. Про ці зв'язки М.П. Попов у своїй праці «Албанія в російській та українській культурі XV – XX ст.»², писав так «Дружина Скандербега Доніка була однією із восьми дочок албанського князя Аріаніті-Комнена і Ангеліни, вдови сербського деспота Стефана, осліпленого за наказом турецького султана Амурата II і визнаного сербами за святого. Діти цієї сербської «деспотиці» Ангеліни наслідували звання сербських деспотів. Зокрема син Ангеліни і рідний брат Доніки, дружини Скандербега, сербський деспот Іован одружився з сербкою Оленою Якшич. Одна з дочок цього подружжя вийшла заміж за українського магната князя Івана Вишневецького, а друга – за Петра, волинського воєводу. Сестра Олени Якшич Анна була одружена з українським магнатом, князем Василем Глинським. У них була дочка – Олена Глинська згодом – друга дружина великого князя Московського Василя Івановича та мати Івана IV Грозного».

Тому, можемо зробити висновок, що мати Івана Грозного – Олена Глинська, була двоюрідною сестрою Івана Вишневецького, а значить Іван Грозний був

¹ Корецкий В.И. Княжеские династии Восточной Европы. М., 2007. С.113.

² Попов М.П. Албанія в російській та українській літературах XV-XX ст. К., 2010. С. 34 – 36.

двоюридним племінником, сину Івана Вишневецького – відомому Дмитру-Байді Вишневецькому, який згодом потрапить на службу до Івана Грозного³.

Другий шлюб Івана Михайловича Вишневецького, як вже згадувалось вище був з Марією Магдаленою Бранкович. В них з'явилася дочка Олександра, яка вперше вийшла заміж за маршала Яна Шимковича, але шлюб не був довгим, чоловік Олександри помирає і вона одружується вдруге, з Миколою VII Радзивілом, який був представником магнатського роду Великого князівства Литовського, представники якого у XV–XVIII ст. обіймали найважливіші державні, адміністративні та військові посади¹. Так Вишневецькі стали спорідненими з Радзивіллами; згодом ще кілька представників Вишневецьких, видають заміж своїх дочок за Радзивіллів.

По одруженню князя Михайла Михайловича Вишневецького з Раїною Могилою, близько 1608 року, рід Вишневецьких почав мати зв'язки зі знатним молдавським родом Могил. Відомий Петро Могила був двоюридним братом Раїни Могили. Син Михайла та Раїни Вишневецьких – Ярема Вишневецький, одружується на Гризельді-Констанції Замойській². Гризельда належала до одного з наймогутніших магнатських родів Речі Посполитої, була донькою князі Катерини Острозької та Томаша Замойського³, їх головною родинною резиденцією було Замостя. Так рід Вишневецьких став спорідненим із Замойськими.

Таким чином, з кожним новим поколінням рід Вишневецьких споріднювався з іншими родами. Але на сьогоднішній день не існує достатньо точних свідчень про всі родинні зв'язки Вишневецьких, можливо їх родичів було ще більше, але через те, що багато відомостей не дійшли до наших днів, ми не можемо підтвердити ті чи інші зв'язки. Але з упевненістю можемо говорити про, що рід Вишневецьких був наймогутнішим за своїх часів у Великому князівстві Литовському, а отже і родинне коло Вишневецьких було могутнім

³ Винар Л.-Р. Князь Дмитро Вишневецький. М., 1994. С. 90.

¹ Лазаревський А.М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С.397.

² Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький // Київська старовина. 1994. №2. С. 103

³ Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти., 2006. С.457.

1.3. Генеалогія роду та діяльність його представників

Першим історично відомим князем Вишневецьким був князь Михайло Васильович¹, якому у володіння дістався Вишневець. Від нього йдуть дві лінії князів Вишневецьких – старша, королівська та молодша князівська. Першу лінію дав син князь Олександр Михайлович, а другу – інший його син – Іван Михайлович. Ці три князі Вишневецьких, батько та два сини, билися з татарами під Вишнівцем на полях Лопушанських у 1512 році².

Перша – королівська лінія роду князів Вишневецьких. Починає її князь Олександр Михайлович, син Михайла Васильовича. Був одружений з Катериною Скорутянкою і від неї мав трьох синів – Михайла, старосту черкаського та канівського, Олександра, Дмитра та Максима³.

Князь Михайло Олександрович, старший син князя Олександра Михайловича, з 1500 року староста канівський та черкаський, каштелян брацлавський, київський, неодноразово розбивав татар, помер 1584 року 16 жовтня, похований у Києво-Печерській лаврі. Був одружений із Зенович Гальшкою, від неї в нього з'явилось два сини – Юрій, каштелян київський, та Михайло, староста овруцький⁴.

Князь Олександр Олександрович, другий син князя Олександра Михайловича. Він був одружений з княжною Капустянською, донькою Олександра Капустянського, каштеляна брацлавського, і від неї у нього були син Адам і дочка Єва, яка вийшла заміж за князя Петра Владиславовича Збаразького. Княжна Єва, перша з першої лінії роду Вишневецьких, відступила від давньо-православної віри своїх предків і перейшла у католицизм в 1595 році. Син Адам одружився з Ходкевич Олександром, від шлюбу з нею у нього була єдина дочка Вишневецька Христина, яка згодом вийшла заміж за Миколу Єлі-Малинського,

¹ Князь Михайло Васильович іменувався ще князем Збаразьким та Вишневецьким, як це видно зі привілея короля Сигізмунда I від 7 вересня 1507 року // Акти Західної Русі. Т. II. С. 28.

² Бартошевич Ю. Стаття про князів Вишневецьких // Універсальна енциклопедія. Т. 27. С. 229.

³ Петро Кралюк. Парадокси українсько-польських культурних стосунків: образи князів Вишневецьких у польській та українській літературах // Зб. наук. пр. Л., 2012. Вип. 21. С. 468-474

⁴ Підставка Р.В. Новгород-Сіверський князь Корибут-Дмитро та князі Збаразькі: до питання генеалогії // Зб. наук. пр. К., 2010. Вип. 3. С. 115 – 119.

а потім за Петра Даниловича, від двох шлюбів мала дев'ятьох дітей – 4 сини та 5 доньок. Сам князь Олександр Олександрович помер 3 квітня 1577, в 33 роки.

Князь Максим Олександрович, третій син князя Олександра. Чи мав Максим дітей свідчень немає.

Князь Юрій Михайлович, страшний син князя Михайла Олександровича, каштеляна київського з 1609 до 1613 року, потім староста кам'янецький. Перейшов у католицизм, за що викликав для себе незадоволення з боку рідного брата свого князя Михайла Михайловича – ревного сина православної церкви. Помер у 1617 році не маючи дружини та дітей¹.

Князь Михайло Михайлович, молодший син князя Михайла Олександровича, староста овруцький, каштелян київський. Викупив Вишнівець із рук князів Чарторийських у 1614 році. Був щиро відданий православній церкві, - збудував православні монастирі в Прилуках та Підгірцях, заснував слов'яно-російську друкарню. Був одружений з Раїною Могилянкою, донькою Єремії Могили – господаря молдавського. Помер у 1618 році в Молдавії від отрути, піднесеної йому молдованами. Князь Михайло від Раїни мав дочку Анну та трьох синів – Олександра, Юрія-Костянтина та Єремію-Михайла. Перші двоє синів померли у молодих роках неодруженими. Дочка Ганна Михайлівна вважалася деякий час нареченою польського короля Владислава IV, але цей шлюб не відбувся, і князівна Ганна вийшла заміж за Збігнєя Фірлея, старосту любельського. Вмираючи, княгиня Раїна благала і закликала свого сина Єремію – твердо триматися давньо-православної віри своїх предків. Але, як виявилось, син не виконав це прохання матері².

Князь Єремія-Михайло Михайлович, воєвода руський, народився 1618 року. Після смерті своїх батьків він потрапив під опіку свого двоюрідного дядька, князя Костянтина Вишневецького (з другої лінії). Навчався Єремія у Львові у єзуїтській колегії, єзуїти зробили з нього ревного до фанатизму шанувальника

¹ Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права. Санкт-Петербург, 1894. С. 393.

² Келембет С. М. Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? // Культура народів Причорномор'я. 2009. № 162. С. 111-118.

католицизму та страшного гонителя православ'я. Мав багато маєтків у нинішній Полтавській, Сумській та Чернігівській області, де утворилася так звана Вишневещина³. Був одружений з Гризельдою Замойською, донькою канцлера Фоми та внучкою гетьмана Замойського. Від неї мав єдиного сина князя Михайла. Помер Єремія 1651 року 22 серпня. Після смерті Вишневещина відійшла до Росії¹.

Князь Михайло Єремійович Вишневецький, народився у 1640 році – після смерті батьків перебував під опікою королеви Марії-Людівки та тілесного єпископа Карла-Фердинанда Вази королевича, які дали йому належне виховання та освіту. У 1670 році одружився з Елеонорою Австрійською. Помер у 1675 році, на 34 році життя. Король помер бездітним і з його смертю припинилася перша королівська лінія роду князів Вишневецьких у 1675 році.

Друга лінія. Князь Іван Михайлович Вишневецький мав дві дружини. Від першого шлюбу з Магдалиною Деспотівною мав 3 синів та одну дочку. З них князь Андрій Іванович, ймовірно старший син, був старостою брацлавським, потім каштеляном волинським, воєводою брацлавським і після волинським, брав участь у війні з Москвою при королі Стефані Баторії. Інший син, князь Костянтин Іванович, був старостою житомирським у 1569–1573 роках. Третього сина Сигізмунда було вбито в молодості в 1552 році. Донька Івана вийшла заміж за Миколу VII Радзивіла – воєводу великого литовського князівства. Від другого шлюбу з Анастасією Олізарович мав одного сина - Дмитра Івановича Вишневецького, який незабаром прославився як Байда-Вишневецький, і доньку Катерину, яка вийшла заміж за Григорія Ходкевича - воєначальника великого литовського князівства.

Князь Андрій Іванович Вишневецький був одружений з Єфимією Вержбицькою, і мав від неї 4 дочок та одного сина, що помер у молодих роках. З доньок – перша Єлизавета (Гальшка), була одружена з князем Миколою-

³ Войтович Л.В. Генеалогія династій Рюриковичів та Гедиміновичів. Л., 2002. С. 532.

¹ Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. С. 45 – 50.

Христофором Радзивілом, перша з Вишневецьких другої лінії, хто відступив від православної віри та перейшла у католицизм. Друга дочка – Ганна, одружена з Миколою Сапегою, воєводою вітебським. Третя Олександра вийшла заміж за Юрія Івановича Чарторийського та четверта Софія – була заміжня за Яном Пацом. Князь Андрій помер у 1585 році, а дружина його пережила на 4 роки та померла у 1589 році. Їхні дочки розділили між собою спадок 5 січня 1593 року.

Князь Костянтин Іванович Вишневецький одружився зі Свірш Анною-Єлизаветою, від шлюбу з нею мав сина Костянтина та дві доньки Олександру та Ганну.

Князь Костянтин II Костянтинович, воєвода руський, староста кременецький, вперше був одружений з Ганною Загоровською, від неї мав 2 сини Януша. Від другого шлюбу з Урсулою Мнішек мав двох синів Олександра, старосту черкаського та Юрія – старосту кам'янецького, які померли бездітними в молодих роках.

Князь Януш Костянтинович син Костянтина Костянтиновича – староста кременецький, був одружений з Євгенією-Катериною Тишкевич, донькою воєводи віленського. Від неї Януш мав двох синів – князь Дмитро-Юрій, каштелян краківський та князь Костянтин – воєвода бельзький.

Князь Дмитро-Юрій Янушевич спочатку був одружений з Маріаною Замойською, донькою Здислава Замойського, але після її смерті в 1668 році, одружився вдруге на княжні Теофілії Заславській, доньці краківського воєводи Владислава-Домініка та Катерини Собеських. Від першої дружини мав трьох доньок, з яких перша – Євгенія-Катерина була одружена з Конєцпольським і померла бездітною невдовзі після весілля. Інша вийшла заміж за Вацлава Лещинського, воєводу підляського, померла у 1681 році, незадовго до смерті батька, її донька, онука Дмитра, Юзефа Потоцька була жінкою останнього з князів Вишневецьких. Третя дочка Дмитра – Соломія. Друга дружина Дмитра була бездітною. Князь Дмитро помер у серпні 1682 року, йому було 54 роки.

Князь Костянтин III Янушевич, молодший син Януша Костянтиновича, князь Вишневецький, воєвода брацлавський і бельзький, завжди супроводжував

у військових справах свого брата Дмитра. Був одружений із Замойською, від неї дітей не мав. Потім був одружений з Ходоровською, рідною племінницею гетьмана Станіслава Яблоновського і від неї мав двох синів – Януша-Антонія та Михайла Сервація. Князь Костянтин помер у 1586 році у Львові, дружина його жила ще довго і вдруге вийшла заміж за князя Яна-Карла Дольського – великого маршала литовського, особливого приятеля короля Яна Собеського¹.

Князь Януш-Антоній Костянтинович, старший син Костянтина II, князь Вишневецький та воєвода краківський та віленський, маршал надвірний Литовський, полковник королівський, староста кременецький. Перший ввів у м. Кременець єзуїтів у 1701 році і заснував їх суспільство при церкві Св. Духа, яка була першою уніатською церквою в Кременці², збудованою близько 1630 року, його дідом, князем Янушем Костянтиновичем Вишневецьким. Був затятим фанатом католицизму, будував у різних місцях багато костелів. Був одружений з Теофілією Лещинською, родичкою короля Станіслава Лещинського, і від неї мав доньку Франциску-Терезу, яка вийшла заміж за князя Радзівіла-Рибоньку. Помер 16 січня 1741 року у Львові.

Князь Михайло-Сервацій Костянтинович, воєвода віленський, а потім великий литовський гетьман, народився у Львові у 1680 році, був одружений тричі. Перша його дружина – князівна Катерина Дольська, єдина дочка його вітчима – князя Яна Карла Дольського – великого маршала Литовського та остання представниця роду князів Дольських. Від цього шлюбу народилися син Костянтин, який помер ще в дитинстві, і дві доньки, з яких старша Ганна була одружена з Йосипом Огінським. Молодша – Єлизавета, була одружена з Михайлом Замойським – воєводою смоленським. Але Катерина Дольська померла 26 січня 1725 року. А 16 липня 1725 року Михайло одружився вдруге з княгинею Магдаленою Чарторийською, але вона померла через 3 роки після шлюбу, від шлюбу з нею Михайло мав двох синів – Єремію та Ігнатія, які

¹ Брега В. Міхал Сервацій Вишневецький – засновник родової книгозбірні Вишневецького палацу на Волині // Актуальні питання культурології. Вип. 9. 2019. С. 19.

² Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. 3. Почаев: Почаево-Успенская Лавра, 1893. С. 45 - 47.

померли в дитинстві. Третьою його дружиною стала княжна Текла Радзивіль, донька коронного канцлера, з якою він одружився 21 лютого 1731 року. Від неї був тільки син Йосип, який помер незабаром після народження. Князь Михайло Сервацій помер 16 вересня 1744 року у литовському місті Мереч. З його смертю зовсім згасає рід, з давніх-давен православних і тільки в пізніший час окатоличених князів Вишневецьких. Тут закінчується друга – князівська, – лінія роду Вишневецьких. Перша, королівська – лінія згасла на 70 років раніше, саме у 1673 році¹.

Один із представників роду Вишневецьких героїчно прославився у битві поблизу Вишнівця, під Лопушною (Тернопільська область) – це Михайло Збараський – Вишневецький. У даній битві військо під керівництвом князя Костянтина Острозького отримали перемогу над великими татарськими навалами. Ім'я Михайла Збараського багато разів зустрічається у поменниках київських церков. З цього маємо відомості, що Михайло сповідував православ'я та вносив пожертви на його користь.

Одним із синів князя Михайла Збараського-Вишневецького, був князь Іван Михайлович Вишневецький, який також приймав участь у битві під Лопушною. Іван здобув слави як відважний воїн, як і його батько та як меценат православ'я. Існують версії, що він нібито-то похований в одній із Київських святинь, так як князь фінансував діяльність церков, серед яких Києво-Печерська Лавра та Михайлівський собор. Також його ім'я зустрічається у деяких поменниках². Ще Іван Вишневецький видатний тим, що займався фундаціями. А саме фундував невелику, зате відому за своєю акустикою та старовинними іконами Пресвятої Богородиці Вознесенську замкову церкву (1530 р.). Ікони в церкві були коштовними, через їх виконання у візантійському та староруському стилях. Ікони були подаровані церкві князями Костянтином та Михайлом Сервацієм

¹ Теодорович Н.І. Історико-статистичний опис церков та парафій волинської єпархії. Почаєв, 1893. Т. III, С. 45-48.

² Івакін В.Г. Поменники як джерело з історії роду князів Вишневецьких // Медієвістика: Історія Церкви, науки і культури. К., 2000. Вип. 4. С. 67-79.

Вишневецькими³. Також варто звернути увагу, що Іван Вишневецький – це батько найвідомішого в українській історії представника з роду Вишневецьких – Дмитра-Байди Вишневецького. Який прославився як відважний воїн, засновник Запорізької Січі та полководець українського козацтва. Діяльність степового князя згадується в «Epicedion». В літературі його описують так: «Дмитро, великий князь, лицар всемогутній, муж достойний, доблесний, праведний та мужній»¹.

Двоюрідний брат Дмитра-Байди Вишневецького, князь Михайло Олександрович, також відзначився та став відомим серед свого роду. Займався меценатською діяльністю, допомагав православ'ю, а найвідважніший його внесок полягає в тому, що він захищав українські землі від набігів татар, згодом це дало змогу для укріплення та розвитку релігії, української культури та всього суспільства в цілому. Михайло прославився тим, що намагався колонізувати та розбудовувати землі у своїх староствах – Черкаському та Канівському. Також робив спроби зведення на місці старого покинутого городища міста Корсунь. Брав участь у Люблінському сеймі, котрий відбувався в 1578 р. Після того був призначений гетьманом війська козацького. Згодом звернувся до короля Стефана Баторія з проханням, щоб він надав пустки над Сулою та Удаєм Михайлові Байбузі. Пізніше їх викупив Олександр Михайлович – син князя Михайла. Згодом ці землі у Задніпровській Україні, завдяки господарській жилці Вишневецьких – стали основою розвитку².

У князя Михайла був рідний брат, Олександр, його постать такої описується в "Epicedion". Разом зі своєю дружиною – Олександрою Вишневецькою був похований в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври³.

У згаданих Олександра та Олександри Вишневецьких, була донька – княгиня Єва Вишневецька. Вона одружилась із князем Петром Збарзьким.

³ Довбищенко М. Князь Михайло Сервацій Вишневецький та його підтримка Уніатської церкви в Луцько-Острозькій єпархії в 30–40-х рр. XVIII ст. // Науковий вісник. Серія: Історичні науки. 2015. № 7. С.7-8.

¹ Wolff J. Kniaziowie iitewsko-ruscy od konca XIV wieku. - Warszawa, 1895. S. 153.

² Вирський Д. Вишневещина: перші перемоги і перші соратники (1555—1595 рр.). С. 108-124

³ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна К., 1993. С.145

Відомо, що Петро Збаразький також був меценатом, робив фундації та вносив пожертви на користь Києво-Печерської Лаври та православ'я, яке сповідував.

Варто також згадати старшого сина Михайла Олександровича, князя Олександра Михайловича та старшого брата Михайла Михайловича Вишневецького (III). Є версії, що він фінансував уже вище згаданий твір "Epiciedion". Князь у порівнянні з більшою частиною української шляхти був терпимим у питанні віри, але залишався православним. Також князь сприяв колонізації Задніпров'я та розбудові нових міст на пусках порослих лісами, Олександрів та Михайлів, на честь свого батька та діда¹. Михайло Михайлович Вишневецький (III), середній син Михайла, був старостою Овруча, з рішучим характером та твердою рукою. Був православним. Як відзначає О. Чумаченко, Михайло категорично забороняв у своїх володіннях появу іноземних проповідників, задля підтримки старожитної віри. Варто відзначити, що така діяльність князя відповідала потребі дня та необхідності у протистоянні повній колонізації, яка була причиною зменшення найліпших особин української шляхти. Питання про меценатську діяльність, за враженнями І. Шаманської: "князь Михайло належав до останніх великих меценатів православ'я серед магнатів Речі Посполитої", а одруження з Раїною Могилянкою тільки зробило міцнішим такий його вибір².

Загалом, Вишневецькі стали відомими з кінця XV ст, а з половини XVI ст., стали відомими й у Південній Русі, завдяки Дмитру Івановичу Вишневецькому, внуку Михайла Васильовича, який першим став писатись Вишневецьким³. Дмитро Вишневецький прославився своїми походами: захопивши Канів, в 1554 році, Вишневецький звідси зносився з тодішнім Запоріжжям, нападав на татар, а потім, будучи, ймовірно, незадоволеним поляками, перейшов на службу до турецького султана, перебуваючи у нього близько року, повернувся в Україну, але тут не зажився і відправився на службу до Івана Грозного, в Москву, звідки

¹ Лазаревський А.М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С. 401.

² Там само. С. 402.

³ Кузнецов О.Ю. Рыцарь дикого поля. Князь Д.И. Вишневецкий. М., 2013. С. 105 – 106.

ходив з Адашевим на Крим. Потім, в 1562 році, Дмитра Вишневецького знову бачимо у Польщі, тоді вони з Лаським воювали проти волохів. В цьому поході він потрапив у полон та був відправлений в Цареград, до турецького султана Сулимана, у якого перед цим служив. Сулиман не пробачив Вишневецькому його втечу з Туреччини в 1554 році, та наказав повісити його. Мученицька смерть Дмитра Вишневецького оспівана в народній пісні, яка придала цьому шукачу пригод ім'я Байда¹.

Після Дмитра Вишневецького найбільш відомим із Вишневецьких в 16 ст., був його родич (двоюридний брат), Михайло Олександрович, якого в 1560 році бачимо старостою Канівсько-Черкаським². Старостою тут він перебував близько 20 років і за цей час звичайно близько познайомився з економічними багатствами Канівським уділів по Сулі. Сидячи в Каневі Вишневецьких міг і сам накласти руку на ці уділи, але малолюдство київської України не дало йому можливості осісти в Посульській пустині, яка потребувала для її експлуатації – людей, а тобто населення. В 1581 році, Михайло Вишневецький був уже київським каштеляном, а його наступником в Каневі був спочатку один із Ходкевичів, який не пізніше 1584 року, був замінений старшим сином Михайла Вишневецького, Олександром³. Отримавши Канівсько-Черкаське староство, Олександр Вишневецький, як видно, одразу поставив перед собою ціль – підчинити Посулля особистому своєму володінню. Юридично його володарем Вишневецький став, як ми бачимо в 1590 році, але фактичним володарем Посулля він був вже раніше. Для того, аби затвердитися в нових своїх володіннях, Вишневецькому потрібно було призвати сюди населення, причому для захисту останнього від татарських набігів, потрібно було будувати «городки». Перший городок Олександр Вишневецький побудував на місці давньоруського городка Лубни, і назвав його в честь свого ім'я – Олександровом, але така назва городка не прижилася, і містечко й далі називали Лубнами.

¹ Антонович В., Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа. К., 1874. Т.1. С. 148.

² Крашевский Ю. И. Князь Михаил Вишневецкий / Перевод с польского О. Шевчук. К., 1991. С. 335.

³ Куштан Д. Князі Вишневецькі на урядах черкаських старост: міфи та стереотипи // Матеріали наук.-практ. конференції «Князі Вишневецькі та козацтво». С. 22 – 24.

Загалом, багато представників із роду Вишневецьких опікувалися розвитком та розбудовою своїх маєтностей. Для них було вигідно густо населяти свої володіння. Тому часто, осідавши в тому чи іншому місті, Вишневецьких будували там свої маєтності, а околиці заселяли своїми підданими із Волині, або інших куточків України. Тут же, можемо згадати й Єремію Вишневецького, який на території, так званої Вишневеччини, турбувався про збільшення у своїх маєтностях людяності. Для цього поселенцям він надавав звичні «слободи» та слідкував за тим, щоб ці слободи не обкладалися різними додатковими повинностями поверх встановлених універсалами князя. Також для заохочення людей він активно впроваджував різні пільги, відкривав ремесла. Завдяки цьому, населення на цих територіях значно збільшувалось, за 16 років кількість населення Вишневеччини збільшилася з 4,5 тисяч до 288 тисяч чоловік¹.

У різний час по кількості землеволодінь Вишневецькі знаходилися на першому місці серед знаті Великого князівства Литовського, і відповідно грали ключову роль як у внутрішній, так і у зовнішній політиці держави.

¹ Николайчик Ф. Материалы по истории землевладений князей Вишневецких на Левобережной Украине. К., 1901. С. 94.

РОЗДІЛ II

ДМИТРО ІВАНОВИЧ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ

2.1. Дмитро Вишневецький в історичному дискурсі

В історії України, є так званий період формування та кристалізації українського козацтва, а тобто нової української суспільно-політичної сили. Неодмінно життя Байди-Вишневецького має дуже тісний зв'язок з усіма цими подіями. Можна сказати, що ті часи, коли жив та діяв Дмитро Вишневецький, були переломними в українській історії.

Щодо генеалогії Дмитра Вишневецького – батьком Дмитра Вишневецького був князь Іван Михайлович Вишневецький. Від шлюбу з першою дружиною Івана Вишневецького, Анастасії Семенівни, князь Іван мав чотирьох синів, з яких Дмитро Вишневецький був найдорослішим. Материнська лінія родоводу поєднала Дмитра Вишневецького з такими знатними родами, як албанський рід Скандербєга, сербський рід Якшичів та навіть з господарем Молдавії - Стефаном Великим¹. З іншого боку, племінник Дмитра, князь Михайло Олександрович Вишневецький, канівський, любецький та київський староста, був одружений з Єлисаветою Юріївною Деспот Зеновичевою, яка була прямим нащадком роду деспотів Зеновичів. Усі ці родинні зв'язки та споріднені стосунки із сербським, молдавським та албанським кланами зіграли важливу роль у формуванні лицарського світогляду князя Дмитра Вишневецького та вплинули на його антимусульманську орієнтацію, а також пізніші політичні концепції. Як відомо, традиція предків, в даному випадку боротьба з мусульманським світом, відігравала дуже важливу роль і часом була стимулом для певних проявів життя знатних родів².

Дмитро мав трьох братів та одну сестру: князь Андрій Іванович Вишневецький- волинський воєвода та луцький каштелян. Князь Костянтин Іванович – житомирський староста та Жигмонт Іванович, про якого не дійшло

¹ Полякова, А.О. Батьківська лінія родоводу князя Дмитра Вишневецького // зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 2013 р. С. 116

² Попов М.П. Албанія в російській та українській літературах XV-XX ст. К., 2010. С. 249.

жодної важливої вістки. Сестра Дмитра, княжна Катерина Іванівна Вишневецька, вийшла заміж за Григорія Ходкевича, великого литовського гетьмана і волинського каштеляна.

Досить мало залишилося документів на основі яких, можна повністю відтворити життєвий шлях Дмитра Вишневецького.

За словами Д. Яворницького. «..цього справжнього козака по вдачі і знаменитого вождя свого часу»¹.

Народився Дмитро в 1516 році, в якому його батько Іван одружився із княжною Анастасією Семенівною Олізар. Вперше ім'я Дмитра Вишневецького згадується у люстрації Волинського воєводства в 1545 році. З відти довідуємося, що Вишневецький бу власником волинських сіл у Кременецькому повіті: Камариня, Підгаєць, Лопушна, Кушника, Таражі, Окшина².

З 1546 року зберігся судовий документ про розправу між Дмитром Вишневецьким та князем Чарторийським за якийсь дім у Вільні, а в 1548 році Дмитро судився нібито за нанесення обид підданам королеви Бони. Ці судові розправи можуть до певної міри, ілюструвати життєвий динамізм майбутнього організатора дніпровського козацтва. Уже в той час Дмитро звернув на себе увагу своїми винятковими військовими здібностями. Так у 1550 році Б. Претвич рекомендує його як одного з найвизначніших керівників боротьби з татарами. Подальша діяльність Дмитра Вишневецького пов'язана майже повністю з організацією козацтва та його протитатарської боротьби³.

Маємо підкреслити, що участь Дмитра Вишневецького й інших магнатів у козацькому русі внесла в ранню козацьку ідеологію елемент лицарства, як однієї із основних прикмет козацького життя.

Вишневецький своєю бурхливою діяльністю досягнув великого чину, організовуючи та формуючи українське козацтво. І в цьому полягає найбільша заслуга в українській і взагалі східноєвропейській історії. Можна погодитися з

¹ Яворницький Д. Історія Запорізьких козаків, у 3-х томах. К., Т.2. С.50-53.

² Сергійчук В. Дмитро Вишневецький. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. К., 1994. С. 25.

³ А. Стороженко. Дмитрий Иванович Вишневецкий по народному прозвищу Байда // Киевская Старина. Т.56 (январь-март 1897г.) С. 519-524.

Михайлом Грушевським⁴, що «неспокійна енергія не проминула безслідно, і навпаки запліднилася певними ідеями, певними конкретними прикладами життя українського пограниччя. Я бачу певні аналогії певні ідейні зв'язки з діяльністю Вишневецького не тільки в самій ідеї Запоріжжя, як постійної твердині серед степового краю, але і в політиці пізніших козацьких ватажків – і їх змаганнях грати певну міжнародну роль». Михайло Грушевський відчував вагу Вишневецького в історичному дискурсі України більш інтуїтивно, але незважаючи на це, підсумовуючи діяльність Дмитра, історик пише так: «Сей степовий авантюрист...з попередників пригадує не в однім Дашковича, тільки все таки більш неповздержливий, невгамовний, широкий. І тому, коли Дашкович в кінці-кінців скінчив роллю державного мужа, Вишневецький скінчив авантюристом...»¹. Такий суворий осуд нашого історика не віддзеркалюється в світлі історичних джерел, повноти життєвої боротьби та ідейних прямують Дмитра Вишневецького. Це правда, що він, як і багато його сучасників був шукачем пригод, проте заходи Вишневецького мали глибшу мотивацію і аж ніяк не зводилися до звичайної «авантюристичності». Ідея слави, як одна з основних ідей Князівської і Галицько-Волинської держави, культивувалася і продовжувалася українськими княжими родами XV-XVI століть. Тому гонитву за славою і бурхливими пригодами можна уважати за вияв лицарського світогляду Дмитра Вишневецького – він їх знаходив у боротьбі з татарами. Життя Вишневецького, як одного з найвизначніших «хресних батьків» української козащини – в легендарних формах усної і письмової творчості – перенеслися до наших часів².

Дмитро Вишневецький та його шляхетські і магнатські сучасники брали активну участь у формуванні українського козацтва, все це дає підстави для висновку, що тоді вплив української провідної верстви був значним, для розвитку та створення нової верстви суспільства. Деякі видатні постаті, такі як князь Богдан Глинський, Криштофор Кмитич, Сенько Полозович, Дмитро

¹ Грушевський М. Байда Вишневецький в поезії й історії. Л., 2007. Т.8. С. 115.

² Винар Л.-Р. Князь Дмитро Вишневецький. М., 1994. С.94.

Пуритян, Остафій Дашкович і ще ряд інших панів, диктуються в українському історичному дискурсі, як "хресні батьки" козаччини³.

З вище написаного можемо зробити висновок, що однією із найцікавіших постатей України середини XVI століття є постать князя Дмитра Вишневецького. Його постать ще з давніх-давен привертала до себе багато уваги різних поетів та істориків зокрема, тому і була овіяна великою кількістю легенд. Сам князь Дмитро-Байда Вишневецький своєю талановитістю та глибиною дипломатичних задумів, чіткістю поставленої мети та сміливістю реалізації своїх планів, заслуговував і заслуговує на визнання, одного із найвизначніших постатей в історії України. Звичайно, вдавалося нашому герою не все і саме за це він згодом відплатив нелюдськими муками та жорсткими тортурами, які проводилися над ним. Але сама смерть його сприяла ширенню слави України й стала улюбленою темою патріотичних «Дум», на яких виховувалися десятки поколінь українців.

З іменем Дмитра Байди Вишневецького зв'язано десятки наукових та псевдонаукових гіпотез, спроб з'ясувати заплутані історичні події, усунути ті протиріччя, які зустрічаються у свідочтвах сучасників. Не зважаючи на велике значення, яке має Дмитро Вишневецький, він все одно до наших часів залишається ще не дослідженою постаттю, котра овіяна легендами, які зі століттями тільки зростають.

2.2 Засновник Запорізької Січі

Дмитра Вишневецького не задовольняла роль підпорядкованого і він завжди прагнув стати самостійним ватажком. І тому в 1553 році, він вирішує зібрати власну козацьку ватагу у Пониззі Дніпра, а саме на острові Мала Хортиця¹. Але влітку 1553 року, Дмитро покидає Малу Хортицю й подається зі своїм козацьким загоном до Туреччини. Згодом Вишневецький залишає Туреччину й подається до Польщі. На початку 1554 року, опинившись у Кракові, старий приятель Вишневецького, з котрим вони разом вели боротьбу на

³ О.Ю. Кузнецов. Рыцарь дикого поля- князь Д.И. Вишневецкий. М., 2013. С. 223 – 225.

¹ Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. К., 1991 р. С. 335 с.

прикордонні проти татар – Микола Сенявський стає його «лобістом». Польський король Сигізмунд-Август, пробачивши Вишневецькому турецький вояж, назначає його "стражником на Хортиці"². Коли Дмитро Вишневецький повернувся із Туреччини, він отримав Канівське та Черкаське староство. В той же час він зайнявся організацією козацької дружини та планував у досить короткий час, збудувати твердиню на Хортиці.. Точна дата побудови козацького замку не установлена до сьогоднішнього дня. Тому у цьому питанні теж існує чимало гіпотез. Так, наприклад Михайло Грушевський відносив цю дату до початку 1550-х років, а саме перед виїздом до Туреччини. Але більша частина українських істориків відносить дату зведення замку, до 1556 року, що більш відповідає історичним подіям у цей період¹.

В «Енциклопедії Українознавства» під гаслом «Запорізька Січ», згадується наступне: «...перша Запорізька Січ постала близько 1552 року на острові Мала Хортиця...її організатором був князь Дмитро Байда Вишневецький»². Можемо простежити, що автор того гасла вважає козацький замок на Хортиці за першу Козацьку Січ. На нашу думку, немає жодних підстав uważати Хортицьку твердиню, за першу Козацьку Січ, яка постала в 1570-х роках на острові Томаківці. Козацький замок на Хортиці, ми вважаємо, як це було згадане раніше, першим прототипом козацької Січі, в якій розвивалося військове й господарське життя Запорожців. Недоречно було б вважати замок на Малій Хортиці «типовою» Запорізькою Січчю, як це робить більшість. Тому, що вона створювалася владою за подобою прикордонних замків. Передбачалося, що влада повинна її контролювати. Але є одне заперечення: цю фортецю будували переважною більшістю козаки, які там перебували. Себто вона могла послугувати прикладом для творення «справжніх» Січей.

Що ж собою являв острів Мала Хортиця, та яку роль відігравав в українській історії? Вже під 1103 роком у Повісті минулих літ можемо знайти згадку, що

² Сушинський Б. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV—XIX ст. Т. 1. С. 321.

¹ Грушевський М. Байда Вишневецький в поезії й історії. Л., 2007. Т.8. С. 90.

² Кузнецов О.Ю. Рыцарь дикого поля. Князь Д.И. Вишневецкий. М., 2013. С. 179.

великий князь київський Святополк Ізяславич ішов походом проти половці в союзі з іншими українськими князями і зупинився на «Хортичем острові»³, де відпочив з військом і далі подався на половців. В записках візантійського цісаря Костянтина Багрянородного, знаходимо деякі дані про Хортицю. Княжі війська під час походів завжди затримувалися на Хортиці і приносили богам у жертву півнів². Як бачимо, острів Хортиця, як і, можливо, інші дніпрові острови, відгравав дуже важливу роль під оглядом стратегічним, як також географічно-економічним на шляху «із варяг у греки». Рівно ж відомо, що в 1224 році на Хортиці українські князі перед зустріччю з татарами над рікою Калкою відбули нараду.

І взагалі в боротьбі з кочовиками цей острів відіграв визначну роль. Не диво, що Вишневецький перебрав традицію київської княжої доби і вирішив побудувати козацьку твердиню на тому самому острові. Цим ще раз наглядно підкреслюється генетичний зв'язок між українським середньовіччям і козацькою добою. В козацьку добу, як і в княжу, - основною проблемою була боротьба з нападами степовиків.

У праці Станіслава Сарніцького, 1585 року про Хортицю, читаємо наступне: «остров положений в кориті Дніпра, славний з воєнного замка героя Вишневецького. Там він закріпив тривку підставу своєї могутності...»³

Але фортеця на острові мала Хортиця проіснувала недовго. При підтримці московського військового загону, Дмитро Вишневецький на початку 1556 року зробив значний набіг на турецько-татарську територію. Не могла залишити, ця бурхлива діяльність нашого героя на пограниччі, без уваги кримсько-татарську владу. Тому. Кримський хан Давлет-Гірей вирішує знищити так зване "гніздо неспокою" на Хортиці. Хан зібравши великі сили, вже у січні 1557 року, здійснив напад на фортецю та взяв її в облогу. В облозі фортеця перебувала понад 24 дні, але взяти її повністю турецько-татарській ватазі так і не вдалося⁴. Про свою

³ Повість минулих літ по Лаврентіївському літопису 1371 р. Т.6. С.184

² Багрянородный К. «Об управлении государством» вып. 91. С.10.

³ Сокирко О. Історія українського козацтва: Козацьке військо періоду „Руїни“ 60 — 70-х рр. XVII ст. С. 287 - 289.

⁴ Д. Я. Вортман, Т. Л. Кузик. Хортицька Січ. К., 2013. С. 542.

перемогу князь Вишневецький одразу ж сповістив польському королю Сигізмунду-Августу. Але до твердині на острові Хортиця, знову наблизилися кримські війська, тільки вже були підсиленими яничарами та молдованами. У цій битві, на жаль. Вишневецький зі своїми козаками зазнав поразки та фортецю було повністю взято в блокаду. Князь залишився покинутим напризволяще. Через те, що були закінчені харчові припаси князь покинув твердиню, а козаки його маленькими групами пробіралися через турецько-татарські загоны до замку Черкаського. Фортеця на Малій Хортиці була повністю зруйнована. Опинившись у такій ситуації, Дмитро вирішує шукати собі нового союзника. Така доля князя приводить його до Московського царя - Івана Грозного.

2.3 Військова діяльність та служба у московського царя Івана Грозного

До московського царя Івана Грозного надійшла звістка про те, що кримський хан збирає військову частину та готує похід на Москву. Тому для розвідки, на початку березня 1556 року, цар висилає значний відділ війська на чолі зі своїм дяком Михайлом Ржевським на Запоріжжя, аби розвідати про наміри кримського хана¹. У спогадах Михайла Грушевського, можемо знайти інформацію, що начебто ініціатором даного походу, був сам князь Вишневецький. Звичайно, як вже згадувалося вище, то наш князь Дмитро знав про наставлення польського-литовського уряду щодо їх протитатарських планів, тому й вирішив шукати союзника у Москві. Підкреслює спогади Грушевського, про ініціативу князя Вишневецького те, що значний відділ козаків Вишневецького приймав участь у поході дяка Ржевського. Заодно тут треба підкреслити здібності Вишневецького та його дипломатичний талант. Адже знаю про союз Польщі і Литви із Кримом, який був звернений проти Москви, він використовує саме московську карту у боротьбі з татарами².

Поставу князя Вишневецького до польсько-литовського уряду можемо зрозуміти краще, пригадавши, що писав Жигмонт кримському ханові:

¹ Кузнецов О.Ю. Рыцарь дикого поля. Князь Д.И. Вишневецкий. М., 2013. С. 164.

² Грушевский М.С. Очерк истории украинского народа. СПб., 1906. С. 217–220.

«Вишневецький охоронятиме турецькі й татарські володіння, а також їх чабанів від московських козаків»³. Та сталося все зовсім інакше, адже Вишневецький зовсім не зважав на домовлення литовсько-кримське, і встановлював союз з Іваном Грозним, тим самим плануючи послабити або навіть зовсім знищити кримське ханство. Тому у 1557 році Дмитро Вишневецький перекочує на землі Московщини, разом зі своїми козаками. Такий вчинок полководця дещо шокує деяких українських істориків. Але якщо розібратися по суті, то нічого шокуючого в цьому немає. Дмитро був переконаний, що його походи та набіги на турецько-татарські території не підтримають у Великому Князівстві Литовському чи у Королівстві польському. Адже у Вишневецького не було бажання сидіти у своєму прикордонному замку, не маючи змоги, так би мовити «погуляти» по чужим, ворожим землям. У цей період, Дмитро напевно почувався наче зрадженим, і у такий "тяжкий" час, подали руку допомоги Вишневецькому саме московіти. Якщо видалась така нагода, то чому б і не скористатися нею? Формально Московія визнавала зверхність Кримського ханства та навіть сплачувала йому податки. Але все одно велася постійна війна, загалом прикордонного характеру. Так як Вишневецький вже мав досвід боротьби з турками та татарами, та як раз міг би стати у нагоді для московітів у війні з Кримським ханством². З інакшої сторони, московіти князю були потрібні як покровителі його наїздів. Московський цар Іван Грозний бачив Дмитра Вишневецького, як величну та талановиту людину, котру так потребувала Російська імперія, задля утримання нападів турків та татар на Московію. Насправді, одне лише ім'я – Дмитро Вишневецький, вже наганяло страх на південних ворогів слов'ян. Дмитро Яворницький у своїй праці «Історія Запорізьких козаків»³ писав, що дізнавшись про відправлення царя Івана Грозного до Лівонії, Кримський хан зібрав свою орду і рушив на Московщину. Згодом до хана дійшла звістка, про те, що у Москві залишилися Вишневецький

³ Гуслистый Г.К. Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. К., 1954. С. 7–8

² Мозговой С.Г. «Социально-политический контекст деятельности князя Дмитрия Вишневецкого // Австрийский журнал гуманитарных и общественных наук. 2015. № 3-4. С. 30-32.

³ Д. Яворницький. Історія Запорізьких козаків. К., 1992. С.105

та Шереметьєв а тобіш "страшні" для нього люди. Після такої звістки, кримський хан разом зі своїм військом, на половині дороги, звернув до Криму, назад.

Згодом Дмитро отримав таку пропозицію, що "у вотчину" йому передавалися деякі володіння, а саме кілька сіл на території Підмосков'я і разом з тим місто Белєв. Від такої пропозиції було б важко відмовитися, тому князь погоджується. Після цього, князю виплатили велику суму грошей - 10.000 рублів у той час, це були дуже великі гроші.

Дмитро Вишневецький обговорював з Іваном Грозним план, щодо спільної протитатарської акції. Адже у той час Вишневецький був головним промотором та організатором протитурецької та протитатарської боротьби. У 1556 році, у вересні місяці, до Москви прибув посланець Вишневецького - Єськович¹, козацький отаман, котрий надав ідею, щодо конкретної співпраці Москви з Вишневецьким, по справі знищення татар. Іван Грозний прийняв посланця Вишневецького та його пропозицію військової служби з великою радістю. Тому нагородив Вишневецького грамотою та подарунками². Іван Грозний на чолі з Єськовичем, віправив на Хортицю своїх посланців, а саме - синів боярських, Нечая Ртішева та Андрія Шепотьєва, які за мету мали скріпити взаємний договір³. У той час, відносини Вишневецького з Кримським ханством ставали дедалі напруженішими. Вишневецький здійснює напад на турецько-татарську фортецю пізньою осінню 1556 року, але його штурм виявився не вдалим. Це дало змогу вже у січні 1557 року турецько-татарському війську на чолі якого стояв Кримський хан - Давлет-Гірей, здійснити штурм Хортицького замку, і повністю його знищити. Облога твердині турецьким військом тривала понад три тижні, з кожним днем все більше відрізаючи її від харчового споживання. Доки тривала облога твердині, загинуло багато козаків. Але Давлет-Гірею так і не вдалося повністю здобути замок, козакам все таки вдавалося відбивати атаку нападника.

¹ Ластовський В. В. Геополітичні інтереси Москви і діяльність Дмитра Вишневецького: від історіографічного міфу до реальності. К., 2004. С. 208.

² Нерода В., Нестеренко В. Ще раз до питання про Д. Вишневецького у Черкасах // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. К., 2008. Вип. 17. С. 130.

³ Романцова Н. І. Князь Д. Вишневецький у сучасній українській історіографії // Вісник Маріупольського державного університету. 2011. Вип. 1. С. 67–72.

І згодом, хан зі своїми дошкульними втратами, мусив припинити облогу та повернувся назад до Криму¹.

У ролі московського воєводи Дмитро Вишневецький прославився своїми походами на турецьку фортецю Азов. Протягом 1559 року воєвода Вишневецький разом зі своїми загонами тричі підходили до фортеці, це викликало занепокоєння у турків. А вже у 1560 році Вишневецький зібрав 5000 козаків та рушив проти Кримського ханства. Козацьке військо підійшло до фортеці Азов та взяли фортецю в облогу. Ця фортеця знаходилася у гирлі Дону та була стратегічно важливим місцем, яке мало велике значення на території пограниччя турецьких володінь. Саме Азов став тим визначним місцем, за яке так наполегливо боролися московіти. Але сили які протистояли князю виявилися набагато сильнішими за князя. Дмитру не вдалося взяти штурмом фортецю Азов та завоювати узбережжя Криму. Тому князь вирішує переграти турків та перекрити їм прохід через Дін до сходу України і тим самим до Росії. Приблизно за 70 кілометрів від Азова, Вишневецький облаштовує містечко для козаків, яке отримало назву Черкаськ, на честь українського міста Черкаси, де як раз і розпочалась служба та військова діяльність Вишневецького. Запорізька Січ перекривала дорогу турецько-татарському війську у верх Дніпра, а Черкаськ перешкоджав їм дорогу по Дону. Вишневецький залишає козацьку сторожу на Дону, та вирушає разом із своїм військом на Кубань і після значних перемог повертається у Москву. З того часу Черкаське містечко, вважається козацьким осередком, а згодом - столиця козацтва донського².

За такої версії військової діяльності князя Вишневецького, можемо зробити такий висновок, що Вишневецький був засновником не тільки українського козацтва, а й козацтва донського.

На службі у Московського царя Івана Грозного, перебував Дмитро Вишневецький недовго. Визначні перемоги, успішні походи та боротьба з турками та татарами, і цим самим зростаючий авторитет серед козацтва, як

¹ Вирський Д. Вишневещина: перші перемоги і перші соратники (1555—1595 рр.).

² Роздобудько І. Дмитро Байда-Вишневецький — перший організатор донського козацтва. Спб., К., С-150-155.

незалежного шляхтича української нації, почали непокоїти Московського правителя, котрий і так ставився з підозрілістю до кожного конкурента. Тому зі сторони державних чиновників, почалися утиски проти Вишневецького, і вже у 1561 році Дмитро повертається в Україну, у місто Черкаси³. На Батьківщині Вишневецького зустрічали з повагою та радістю. Здебільшого саме Польсько-литовський сейм вітав князя з пошаною, як і до цього. Але Іван Грозний обізвався на князя зовсім іншими словами: «Прийшов, як пес і втік, як пес...». Можна згадати, що Дмитро Вишневецький приходився родичем Івану Грозному по царській матері Олені Глинській та був старшим на 13 років, але для тодішнього Московського правителя, найменших правил ввічливості не існувало зовсім¹.

Після повернення на Україну, Дмитро тяжко захворів, почали з'являтися такі думки, що його отруїли в Москві. Але згодом він вилікувався та знову взявся за відродження Запорізького козацтва. У 1563 році, до Дмитра Вишневецького, звернулися молдавські бояри із проханням допомогти їм у боротьбі із ставлеником турецьким. Згодом молдавські бояри надали Вишневецькому титул господаря Молдавії. Князь Дмитро відправляється у Молдавію, де зазнавши поразки у боротьбі, потрапляє до рук турецького султана, а тобто у полон. Над ним проводилися жорсткі тортури, після всіх цих жахливих моментів, котрі довелося пережити українському князю, його було страчено у Стамбулі².

³ Ластовський В. В. Геополітичні інтереси Москви і діяльність Дмитра Вишневецького: від історіографічного міфу до реальності. К., 2004. 210 С.

¹ Д. І. Мишко. Українсько-російські зв'язки в 14-16 ст. Київ 1969. С. 90 – 94.

² О.Ю. Кузнецов. Рыцарь дикого поля- князь Д.И. Вишневецький. М., 2013. С. 164 -169.

РОЗДІЛ III

ЄРЕМІЯ МИХАЙЛОВИЧ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ

3.1. Єремія Вишневецький в історичному дискурсі

У відомого козацького полководця Дмитра-Байди Вишневецького був нащадок – Єремія Вишневецький. Народився Єремія у православній сім'ї, в 1612 році. Його мати, Раїна Могилянка була з роду молдавських Могил, була фундатором православних святинь та завжди жертвувала кошти на честь православ'я та на друк релігійної літератури. Рідним братом матері був Петро Могила, який став відомим архімандритом Києво-Печерської Лаври, а згодом навіть митрополитом Київським¹. Батько – Михайло Вишневецький – був одним із найбагатших магнатів у 17 столітті, не лише у Польщі, а й в Україні. Князь мав свої величезні маєтності на Галичині, на Волині, на Подолі, і також на Білій Русі. Приблизно ще в 1582 році польський король затвердив за Михайлом Вишневецьким та за його родом всю Лубенщину, а це – усі землі, які знаходилися по річці Сулі, і такі міста як Прилуки, Хорол, Ромни. Всі землі, аж до самої тодішньої московської границі належали Вишневецьким. Також Михайло Корибут Вишневецький був Овруцьким старостою та Київським каштеляном. Князь Михайло багато в чому прославився, так наприклад він допомагав під час з'їзду православних у Вільні в 1599 році. Заснував у Задніпровській Україні перші православні монастирі, серед них Густинський та Підгірський. Саме тому духовний письменник Метелій Смотрицький присвятив Вишневецькому свою працю «Тренос»², у якій він його висвітлює, як вірного сина та стержень православної церкви. Йшлося про те, що князь ніколи не покине і буде відданий церкві. У свій час Михайло ці сподівання виправдав. Але нажаль князь Михайло жив не довго. Є теорія, що саме під час таїнства причастя, православний монах

¹ Грінко Н. Генеалогія // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2004. Вип. 1. С. 294.

² Смотрицький М. Тренос. Ч.2. С. 174 – 143.

дав йому отруту³. Хто саме і навіщо тоді підіслав ченця не зрозуміло та не відомо, але все таки припущення щодо причин отруєння: Вишневецький після смерті свого тестя в 1606 році, підтримував його синів у боротьбі за молдавський престол. На стороні синів покійного господаря, у 1607 році, з наказу Сигізмунда III, короля Речі Посполитої, втрутився ще один його зять, ним виявився Степан Потоцький. Михайло Вишневецький знову не відмовився від спроби підтримати родича. Та поплатився за це життям. Дружина Раїна Могилянка залишилася вдовою із сином неолітком Єремією, на той час йому було років 4-5. За опікуна як удові так і небожу став рідний брат Михайла Вишневецького – Костянтин Вишневецький. Після смерті Михайла, Раїна разом із сином проживала у волинських маєтностях у Вишневці, де також відбудували палац покійного Михайла¹. Саме місто Вишнівець називали родинним гніздом Вишневецьких. Також Раїна в 1619 році, видала документ, що відносився до Мгарського монастиря, а саме на його фундацію. У виданій грамоті йшлося про те, що вона це робить з волі покійного її чоловіка Михайла Вишневецького².

Єремія зростав, настав час вже віддавати в науку молодого князя. Тоді Раїна разом із сином переїхали до Києва, оселившись у своєму палаці у Старому Києві. Раїна запросила одного викладача із Києво-Могилянської колегії, бути за вчителя для сина Єремії. Сам викладач був старим чернцем, приїзжав у палац, щоб наглядати за старанням, та надавати освіту молодому князю, та сам вияснював початки православної віри Єремії³.

В 1619 році, померла і мати Єремії. Досить рано він залишився сиротою. Але він так і залишався під опікою рідного дядька Костянтина. По смерті матері Єремія присягав на сповідання православ'я. Адже перед цим Раїна майже зі сльозами на очах просила свого сина не відрікатися від

³ Крашевский Ю. И. Князь Михаил Вишневецкий / Перевод с польского О. Шевчук. К., 1991. С. 340.

¹ Шот М. Твердиня Вишневецьких / На пагорбі долі. Тернопіль: ТДМУ, 2013. С. 170.

² Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький // Київська старовина. 1994. №2. С. 111.

³ Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький: історичний роман. К., 2015. С. 28.

православ'я, від віри своїх ще прадідів, дідів та батьків⁴. Можливо саме ця розмова матері із сином вплинула на те, що у період, коли йшла жорстока боротьба проти православ'я, Вознесенська церква-усипальниця, яка знаходилася у Вишнівці, вцілила та залишилася єдиним православним осередком в окрузі. Щось зупинило Єремію у той час зруйнувати її, або перетворити на так званий форпост католицизму, це щось не дозволило йому зруйнувати та потривожити храм своїх прадідів¹.

В 1639 році, 27 лютого, Єремія одружився із донькою коронного канцлера Томаша Замойського та Катерини Острозької - Гризельдою Замойською. У Замості в 1640 році в них народився син – Михайло Вишневецький (Міхал Томаш Корибут Вишневецький), був єдиною дитиною в сім'ї. А отже, вихованню та навчанню єдиного сина, приділялася велика увага. Про це свідчить те, що вихователькою Михайла була аріанка Теодора Домарадзька, це також вказувало на толерантність нової родини. У майбутньому Міхал Вишневецький став польським королем, у період 1669-1673 років².

За своє життя Єремія прийняв участь не в одній битві та війні. Прославився як визначний полководець. Першою війною, в якій брав участь Єремія, була Смоленська війна в 1632 році. Також активно прославився князь у боротьбі проти татар, Охматівська битва 1640-х років. Відносини з козацтвом у князя були напруженими, князю постійно доводилося захищати свої володіння від повстання таких діячів як Яків Острянин та Павло Павлюк. В 1649 році Єремія активно обороняв Збараж від війська козацько-татарського. А в 1651 році командував лівим крилом кавалерії, у битві під Берестечком³.

Помирає князь Єремія, у польському військовому таборі 20 серпня 1651 року. Досі причин його смерті так і не з'ясовано. За однією версією він помер від отруєння, за іншою від хвороби під час епідемії.

⁴ Мороз В. Ярема Вишневецький – ворог православ'я чи православний меценат. URL: https://risu.ua/yarema-vishneveckiy-vorog-pravoslav-ya-chi-pravoslavniy-mecenat_n28212 (дата звернення 08.05.2023).

¹ Володимир Мороз. Ярема Вишневецький — ворог православ'я чи православний меценат. Електронний ресурс: https://risu.ua/yarema-vishneveckiy-vorog-pravoslav-ya-chi-pravoslavniy-mecenat_n28212 (09.05.2023)

² Рудницький Ю. Міфи Яреми Вишневецького. Князь - такий же "наш", як і Хмельницький // Історична правда. 2010. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/10/18/566/> (дата звернення 07.05.2023)

³ Рудницький Ю. Єремія Вишневецький. Спроба реабілітації. Л., 2008. С. 288.

Хроніки залишили нам опис останнього дня життя князя. Як повідомляють літописці, в останній день Єремія поїв огірків і запив їх медом, а від цього захворів і помер. Проте, навіть у день його смерті таке пояснення не задовольнило польське військо. Армія підозрювала, що їхнього улюбленого вождя отруїли. Щоб запобігти бунту, було проведено колективний розтин. Розтин не підтвердив версію про отруєння¹.

Також існує теорія, що останки Єремії муміфікували та перевезли з-під Паволочі до Сокаля, а у вересні 1653 року помістили в абатстві Святого Хреста у Польщі, і зараз знаходяться там. Але польський дослідник Ян Відацький, проводивши якісне дослідження даної теорії, піддав сумніву те, що рештки належать саме Єремії Вишневецькому².

Популярність Єремії в Речі Посполитій після його смерті була настільки високою, що це позначилося навіть на кар'єрі його вихованця — князя Дмитра Єжи Вишневецького, який, незважаючи на те, що зовсім не був великим полководцем, став Великим коронним гетьманом, і сина — Михайла Томаша, обраного 1668 року королем польським. Конрад Т. Найлор помістив російського князя Єремію на 45 місце у своєму списку людей, які найбільше зробили для Польщі, щоправда, багатьох аспектів його діяльності він не врахував, але позиція і так висока³.

¹ Сенкевич Г. Вогнем і мечем: історичний роман., 1884. С. 332.

² Яковенко Г. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. К., С. 172.

³ Ярема Вишневецький. Магнат, який будував українську державу раніше за Хмельницького. URL:<https://artefact.org.ua/history/yarema-vishnevetskiy-magnat-yakiy-buduvav-ukrayinsku-derzhavu-ranishe-za-hmelnitskogo.html> (дата звернення 07.05.2023).

3.2. Смоленська війна та господарська діяльність у своїх володіннях

Маємо згадати, що після навчання закордоном, Єремія повертається на батьківщину в 1632 році, на той час йому було 20 років. Напевно, саме тоді йому довелося познайомитися зі своїми Задніпровськими маєтностями. Ймовірно, що при цьому першому відвідуванні Лубенщини, було написано до нього й відоме послання Ісаака Копинського⁴, яке докоряло молодого відступника від православ'я за невиконання посмертного заповіту його матері. Гадаємо, що це послання, кращого представника тодішньої південно-руської землі, яке так сильно напам'ятало молодому відступнику даної матері клятви, не могло мати бажаних результатів: молодість самовпевнена, вперта... Тому Ісаак Копинський своїм посланням, навпаки міг скоріше збудити у Єремії ще більшу ревність до його нової віри². Ця ревність неофіту й відбилася у війні Польщі з Москвою. Ця війна почалася в 1632 році, і перший час була зосереджена на Сіверській землі. По відомостям «Розрядних книг», в кінці 1632 року відряди боярина Шеїна завоювали «литовські міста» Батурин, Ромни, Миргород, котрі були підкорені, ймовірно, на початку 1633 року³. А коли Шеїн відправився підкорювати Смоленськ, то в Сіверщині залишився воєвода Алябьев, який осадив в тому ж році Чернігів. Польського війська, в той час, тут було дуже мало, і все воно, ймовірно, полягало в приватних загонах місцевих державець. Так, польські джерела свідчать, що до осадженого Чернігова – прийшов із Ніжина загін п. Казановського. Далі в цих же джерелах розповідається, що коли руський загін Бутурліна розорив Миргород, то для перегородження йому шляху в Лубенщину, із Лубен вийшов тільки невеликий загін під керівництвом «слуги» Єремії – Длотовського, саме тому цей загін і був розбитий Бутурліним при першій же зустрічі. Другий польський загін, який знаходився в Лубенщині під керівництвом

⁴ Послання Ісаака Копинського до Єремії Вишневецького // Літопис Густинського монастиря. Ч.ІІ. С.39-42.

² Г. Куліш, у своїй книзі «Відділення Малоросії від Польщі», звинувачує Петра Могилу, що він, будучи близьким родичом Єремії, «не вживав ніяких заходів, щоб утримати його у православ'ї»... (ІІ, 198). Але напевно-чи в цей час була сила, яка могла б зупинити віровідступництво тодішніх південно-руських магнатів, так як тільки католицтво давало цим магнатам можливість залишатись та здійснювати у магнатстві.

³ Розрядні книги, ІІ, 615. // Архів Південно-Західної Росії. Т.3, С. 201.

Киселя, був такий малий, що навіть не ризикнув йти на поміч Длотовському. Збільшити свої воєнні сили поляки не могли, через не значне населення в тодішній Лубенщині, котре при початку воєнних дій розійшлося, як розійшовся «по своїм домам», й, «запорізький полк Лавринка», очевидно, виконуючий обов'язки гарнізону в Лубнах.

Ось в цей час Єремі Вишневецький і виявив свою енергію неофіта... Польські його біографії розповідають, що Вишневецький зібрав загін свого війська (на правому березі Дніпра), близько 5 тисяч, пішов під Путивль і вразив там руських, випалив околиці села. Потім, в інший раз, з'єднавшись з Лукою Жолкевським, Вишневецький пішов вже за Путивль і захоплював Курськ, Рильськ, Севськ котрі разом з околицями села також перетворились у попіл... І стали Єремію Вишневецького, від того часу, називати «палієм». Ця розповідь, коротко повторена и Костомаровим¹, ніяким першоджерелам не підкорялася. Тільки в останній час були опубліковані акти з архіву московської юстиції, які підтверджували свідчення про походи Єремії в межах Московської держави, там само повідомляються й подробиці цього походу². Вказані акти говорять, що в кінця лютого 1634 року поляки приходили під Путивль в числі 5000 чоловік, але були відбиті, а в березні Єремія з Жолкевським ходили під Севськ, хотіли його взяти осадою, але також були відбиті, хоча, як видно із повідомлених актами подробиць, Севськ при цьому достатньо постраждав від пожежі і розорення; в походах на Севськ приймали участь до 30000 чоловік. При осадженні Севська, між іншим, приймав участь й відомий Яків Остряниця, якого акти титулюють в цей час «полковником». З-під Севська Вишневецький з товаришами пішов на Рильськ, але по дорозі ним було отримано повідомлення про наближення татар до «литовської землі», тому Вишневецький вважав за потрібне повернутись додому, а загони «запорізьких козаків», в числі 12000 чоловік, з полковником Іль'яшем та Остряницею, були направлені Вишневецьким до Смоленську, на

¹ Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. М., 2003. Кн.2. С. 439.

² Универсал русского воеводы Кн. Иеремии Вишневецкого к обывателям своего воеводства, приглашающий их собраться для обсуждения мер относительно приготовления к войне (к. июня 1649 года) // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. XI. С. 601.

допомогу королю; але у козаків з поляками при цьому виникла певна відмінність, і свій похід козаки обмежили лише осадою Курська. Осада була невдалою, і козаки повернулись додому, але тут Єремія «за той їх непослух велів їх грабувати і в містечка не велів їх пускати»³.

Повернувшись на Лубенщину, Вишневецький проти татар не ходив, так як проти них пішли інші воєначальники, а Вишневецький став готуватися до нового походу в Московську державу, припускаючи знову почати цей похід осадою Путивля. Але цей похід не відбувся, так як війна з поляками закінчилася заключенням Полянського договору.

З наведених свідчень видно, що значних успіхів в своїх походах проти Московської держави Єремія Вишневецький не мав, й польські вісники про його успіхи в цих походах, очевидно, перебільшені.

Після війни 1634 року князь себе віддав активної діяльності у маєтках, отриманих ним від князя Костянтина. Задніпровські володіння були величезні, хоч і малозаселені. Багатшим за Єремію був лише Владислав Домінік Заславський, ординат Острозький. У 1641 році, після смерті дядька Костянтина, Єремія стає старшим у роді і успадковує інші володіння. Тоді ж відбувається судовий конфлікт за спадок із Олександром Людвіком Радзивіллою¹.

Князь розпочинає широко заплановану акцію з колонізації Задніпров'я. До 1645 року кількість населення у його володіннях зросла в 7 разів (до 38000 будинків та 230000 підданих). Сюди втікали правобережні селяни, залучені великою кількістю землі та двадцятирічні податкові пільги. До князівської столиці збиралася дрібна шляхта, яка обіймала адміністративні посади на князівських землях. Князь мав одну з найбільших магнатських армій Речі Посполитої. Вона налічувала від 4 до 6 тисяч воїнів, а у разі потреби князь міг виставити, за різними відомостями, від 12 до 20 тис. озброєних людей. З часу Смоленської війни 1632—1633 років, описаної істориком Рембовським, активно

³ Подробности походов Иеремии Вишневецкого в пределах Московского государства // Акты Московского государства. Т. I. С. 599 – 610.

¹ Лазаревський А. М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С. 400.

формує реєстрові козацькі полки — у 30-х роках Миргородський та Чернігівський: у 40-х роках Вінницький, Брацлавський, Полтавський, Гадяцький та ін. Він приніс на ці землі закон та порядок. Був найбільшим землевласником, 1646 р. мав в Україні 230 тисяч підданих².

Михайло Грушевський писав, що латифундія Вишневецьких була найбільшою «не лише в Україні та Польщі, але, можливо, й у всій Європі»³. Єремія сприяв поширенню місцевого самоврядування — набувають Магдебурзьке право та міський статус Лубни, Полтава, Пирятин. Його володіння польський вчений Олександр Яблоновський вважає навіть не латифундією, а окремою державою Задніпровської.

Перемога у битві під Берестечком була, здавалося, особистою перемогою князя Єремії, його найвищим тріумфом. Ніщо, здавалося, його вже не зупинить на шляху до королівського престолу Речі Посполитої — або де-юре, або де-факто при номінальній владі московського государя і ще більшими повноваженнями — і поверненню його володінь на Лівобережжі. Але доля розпорядилася інакше.

Не має свідчень — де жив та чим займався Єремія Вишневецький у період 1633-1635 років. Є повідомлення, що після заключення Полянського миру, коли Кисілю було доручено провести кордон між Московською та Польською державою, Вишневецький дуже боявся, щоб частина його Лубенщини не була відмежована до путивильських земель і тому, в 1634 році, попросив майбутнього тестя Замойського представитись за нього перед Кисілем. Ця просьба вказує, що Вишневецький, не дивлячись на свою молодість, вже ревно оберігав свої матеріальні інтереси...В 1636 році Вишневецький навідувався в свою Лубенщину, так як ми маємо два акти, видані ним, обидва в Лубнах, в травні та жовтні 1636 року, один Мгарському монастирю, а другий якомусь Федору Проскуренку на «островок для пасіки». В цей час вже вся Лубенщина була юридично закріплена за Єремією Вишневецьким, так як за умовами Полянського

² Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький // Київська старовина. 1994. №2. С. 112.

³ Грушевський М. Історія України-Русі. Т. VIII. К., 1995. С. 754.

договору Московський уряд спірну частину Лубенщини (Сенча, Курінька, Журавка, Снятинь...) поступилося в королівську сторону без спору².

Втім із подій, які відбувалися на Лубенщині, слід відмити, що по свідченням пізніх малоруських джерел, один із прихильників повсталого Павлюка – Скидань універсал свій, до населення степової України, випустив із Лубен, в жовтні 1637 року, з чого варто заключити, що і населення цього міста приєдналося до посталих козаків. А потім, після Кумейської поразки, коли окремі козацькі загони пробували ще чинити опір полякам, один із таких загонів, по свідченням зайняв Лубни й розорюючи польське населення цього міста, спалив тут і Бернардинський монастир¹. Наступне в 1638 році постання Остряниці й Гуни скоро було утихомирено поляками, в межах Лубенщини, причому в цьому утихомиренні приймав участь й Єремія. Утихомирених козаків поляки жорство наказували, а наслідком цих покарань явились на лівому березі Дніпра різні толки про наміри поляків почати і тут насадження унії³. Слухи про це сильно сполошили лівобережних монахів, які думали, що вони перші повинні будуть постраждати при цьому. Таким чином, ми бачило, що наслідком утихомирення козацького повстання 1638 року був загальний переполох між населенням Лубенщини, котре боялося за свою участь, стало покидати Лубенщину, двигаючись далі на схід. Спад населення, що відбувався таким чином, порушувала матеріальні інтереси Єремії й потребувала прийняття з його сторони запобіжних заходів.

Очевидно, з метою упорядкувати свої «задніпровські мастності» особистим наглядом, Вишневецький вирішив сам переселитися в Лубенщину. Вирішивши питання про своє переселення на лівий берег Дніпра, Вишневецький, як здається, одночасно вирішив й інше питання – своє одруження. Одружився він як відомо, на доньці коронного канцлера Фоми Замойського – Гризельді. В одній газетній

² Падалко Л. Минуле Полтавської території і її заселення. Харків: Сага, 2009. 230 с.

¹ Владения Вишневецких в Полтавской губернии // Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве (1899 г.). Москва, 1902 г. Т.II. С. 96

³ Описание Лубенского уезда // Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. Т.IV. Полтава, 1885. С.1.

статті є детальний опис цього одруження¹. В цьому описі містяться свідчення, що Вишневецький, після утихомирення козаків, на правобережних своїх маєтностях, потім направився у Варшаву, де й зустрів тільки-но прибулу з-закордону Гризельду Замойську, «особу молодую, рассудительную, более привлекательную добротою и качества сердца, чем красотою; безобразной, она, правда не была, но не обладала и совершенной красотой...». Коли Єремія посватався, причому сватом був сам король Владислав IV, то старик Замойський, дивлячись на рід і славу Вишневецький, як на перший клейнот корони, з щирою радістю вислухав просьбу Вишневецького і одразу ж після коронації королеви, у присутності Владислава IV та його дружини, іноземних послів, заручив свою доньку з Вишневецьким. В час даної урочистості, за описом сучасника, стріляли із пушок, змагалися в рицарських вправах...Ці урочистості продовжувалися 6 днів. Потім Вишневецький запросив гостей на весілля до Львову, 1 грудня 1637 року, запрошував Вишневецький при цьому й короля з королевою, але король, будучи дурно до нього розташований, відмовив Вишневецькому у цьому, а назначив тільки своїми замісниками на цю церемонію послів. Покинувши столицю, разом зі своїм десятитисячним військом, князь Єремія відправився у Львів, куди прибув у кінці листопада й зайняв розкішне приміщення на міському ринку, в кутковому будинку, недалеко від кафедрального собору. Звідси 29 листопада Єремія Вишневецький, у супроводі родичів, князів і чисельною шляхтою, виїхав на зустрів Гризельді до Грудка, звідки після пишного прийому, всі відправилися у Львів. При гromі гармат і звуках музики їхала розкішна золота карета, в якій сиділа Гризельда разом з матір'ю та сестрою Іоанною-Варварой, яка згодом стала дружиною Олександра Конецпольського. Поруч з нареченою їхав Вишневецький на чудовому турецькому коні, який був вбраний перлинами та дорогим камінням. В другій кареті їхав Замойський з дружинами Чарторийських, в третій – Чарторийські, в четвертій – Збаразькі, Воронецькі і Корецькі. На другий день, 1 грудня, в 10 годин ранку, при гарматних вистрілах,

¹ Gazeta narodowa 1890 г., №23. «Ślub księcia Jeremiasza Wiszniewieckiego z Gryzeldą Zamoyską, odprawiony we Lwowie (dnia 1 grudnia 1637)». Стаття підписана - R. Lew.

в золотій кареті, яка була запряжена шістьма білими як сніг кінями, приїхав князь Єремія, у супроводі шести родичів-князів, з дружинами та дітьми за нареченою. Гетьман Конецпольський сидів поруч з Єрмією, в якості старости; друзями були Микола Потоцький, Юрій Оссолінський і друг. На порозі храму молоді, за старим звичаєм, прийнявши батьківське благословення, увійшли, при звуках музики, всередину храму, до головного вівтаря. Знатними гостями при обряді були: княжна Острозька, донька воєводи Волинського, її брат князь Острозький, Чарторийські, Збаразькі, Корецькі, Вороніцькі з дружинами та дітьми, Станіслав Конецпольський, Микола Потоцький, Христоф Радзивілл, Лука Жолкевський, Мартин Калиновський, Олександр Конецпольський, Юрій Оссолінський, послі Владислава IV, - Григорій Кнапський і Мартин Любинський... У фамільних актах Вишневецьких є свідчення, що князь Єремія витратив на весілля 250 тисяч злотих. У Львові весілля продовжувалося 15 днів. Вранці 16 грудня солоді залишили Львів, і після короткого перебування у Замості, поїхали у Вишнівець. Потім разом із Гризельдою Єремія переселяється на лівий берег Дніпра, - для подальшого економічного влаштування тих своїх маєтностей¹.

3.3. Діяльність Єрмії як розбудовника української держави

В українській історіографії діяльність цього знаменитого князя є досить спірною. З однієї сторони у Єрмії були гарні стосунки з українським козацтвом, вони разом ходили у походи проти татар. А з іншої сторони він був «грозою козаків». Адже навіть його власний син, зробив такий напис на надмогильній плиті батька. У більшості історій, перед нами постає саме таким образ цього князя.

Загалом, під час дослідження діяльності Єрмії, ми маємо знати, що він був не меншим патріотом Русі, за Богдана Хмельницького. У них просто були різні погляди на життя та майбутнє своїх володінь. Так само в них було різне

¹ Gazeta narodowa 1890 r., №23. – «Ślub księcia Jeremiasza Wiszniewieckiego z Gryzeldą Zamoyską, odprawiony we Lwowie (dnia 1 grudnia 1637)». Стаття підписана – R. Lew.

розуміння значення слова «патріот». Зрозуміло, що пізніша українська історіографія інтерпретує образ князя Вишневецького, як зрадника. Але чому він зрадник? Йому та шляхті потрібно було робити вибір у тому, щоб підтримувати старий уклад життя або піти разом з козаками невідомо куди та невідомо навіщо.

Є багато гіпотез щодо причин, чому Єремія вирішив перейти із православ'я у католицизм. Найпоширенішою з усіх була версія, що князь змінив віру через те, що мав розуміння того, що для його політичного впливу, який був необхідний для розбудови його володінь та всього Руського князівства, потрібно було перейти у католицизм. Загалом, Ярема був далекий від будь-яких релігійних форм та не підтримував і не розглядав жодне як істину у собі. Князь не мав ніякого відношення до православних святинь. Він не дбав про православну віру.

У «каталозі стародруків» є багато творів присвячених Єремі. І це не тільки панегірики, а й прозові статті, повчально-релігійного змісту вірші та ін. Все це свідчить, що православні владики не вважали Єремію чужим.

Попри все, образ визначного князя дуже швидко обріс новими рисами, які не були притаманні йому за життя. Із магната, який добре дбав про свої володіння, він перетворився на ревного поляка. Такий образ князя дуже гарно просвічується і історичному романі «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича¹. Згодом українська література вже зображує князя як ренегата та гонителя православних.

У 1638 році, коли Єремія успадкував землі від батьків, переніс свою столицю до міста Лубни. Саме звідти починається його адміністративна та господарча діяльність, яка і була йому притаманна. Через непросте становище на той час у Речі Посполитій, перенести столицю – це було доволі рішуче та мужнє рішення.

Князь у буквальному слові, відродив з попелу зруйновані монголо-татарами міста на території земель успадкованих від батька. Територія

¹ Собчук В.Д. Знать Південної Волині на схилі середніх віків. Історико-генеалогічне та історико-географічне дослідження. Київ: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. С 241.

Задніпров'я перетворилася на квітучі міста у яких швидкими темпами розвивалася торгівля. Коли князь тільки перейняв землю, на її території проживало лише 4500 осіб, а вже через 15 років – близько 230 тисяч².

Завдяки своїй адміністративній та господарчій діяльності, князю вдалося створити основу для формування нової української нації. Саме ця територія залюднена Вишневецьким стала центром культурного становлення української нації. За основу літературної мови було взято київсько-полтавський діалект. Із території Задніпрянської Вишневеччини виходили всім нам відомі українські поети, а саме: Іван Котляревський, Григорій Сковорода, Григорій Квітка-Основ'яненко та зрештою символ України: Тарас Шевченко і ще багато відомих літературних діячів. Мабуть, це буде звучати дуже сміливо, але без «ворогу українського народу» князя Яреми, ми б не мали української нації в нинішній культурній конфігурації. Задніпров'я було дуже добре захищене Вишневецьким. Адже якби не боротьба проти татар, які грабували й забирали людей у полон, то освоєння території Задніпрянщини було б неможливим. Князь здійснював численні походи проти татар. Захищеність та надання пільг прибулим поселенцям – стало найважливішими факторами щодо освоєння та розвитку цих земель¹.

Прибуток Єремії Вишневецького повністю йому дозволяв утримувати найману шеститисячну армію, яка була вимуштрувана за європейськими стандартами. Свою політику - зовнішню та внутрішню князь проводив сам. У свої столиці часто приймав іноземних послів для вирішення різних економічних і не тільки питань. Наприклад питання щодо постановлення експорту зерна до Європи².

Як висновок із всього написаного вище постає питання – кому все таки заважав своєю діяльністю Єремія? В першу чергу вважається, що король

² Шиян Л. Вишневець і князі Корибут-Вишневецькі. Тернопіль, 2006. С. 152

¹ Грушевський М. Історія України-Русі. - Т. VIII. - К., 1995. - С. 45-57.

² Ярема Вишневецький. Магнат, який будував українську державу раніше за Хмельницького. URL: <https://artefact.org.ua/history/yarema-vishnevetskiy-magnat-yakiy-buduvav-ukrayinsku-derzhavu-ranishe-za-hmelnitskogo.html> (дата звернення 07.05.2023).

Владислав IV, був незадоволений значною автономією Вишневеччини. Також недолюблювали князя й польські магнати. Жителів Правобережної України дуже приваблював економічний устрій, який запровадив князь. Незадоволеною також була римо-католицька церква, через те, що так би мовити, її вихованець, не відзначався релігійними подвигами³. У такій ситуації, князь Єремія Вишневецький опинився «один проти всіх»⁴.

Коли загроза вже підійшла у притул до Вишневеччини, князь Єремія розуміючи, що сутички не уникнути, починає розпускати свої козацькі загони, мабуть, через те, що не хотів втягувати у братовбивство своїх вірних людей. Коли князь був у Житомирі, що домовитися про допомогу, йому сповістили страшну новину: орда «вовгурівців» вщент зруйнувала столицю князя Лубни та жорстоко вирізали майже все населення, незважаючи на вік та стать людей.

З того моменту, а саме з 1648 року, благородний князь перетворюється на злого ненависника українського народу. Король Владислав своїми руками та загонами підданих зруйнував все, що побудував князь протягом довгого часу. Все його квітуче князівство. Після всіх цих дій князь Єремія просто не мав іншого рішення, як стати «своїм серед чужих» і відплачувати вогнем і мечем за свій зруйнований світ, за свій убитий народ. З того моменту, князь вдається до нелюдських репресій та кожному вдалу або невдалу сутичку завершував ними. До прикладу можна взяти криваву сутичку, яка відбувалася у Немирові 10 червня 1648 року кривоносівцями, у відповідь Вишневецький влаштовує ще кривавішу розправу. Головного наставника Лубенської різанини – отамана Лисенка-Вовгура, князь Ярема наказав посадити на палю. Через свій розпач горем та помстою, князь уже не відрізняв ворог то, чи ні, винні то, чи невинні та перетворювався на патологічного садиста. Польські магнати, які весь цей час спокійно спостерігали за знищенням Вишневеччини, проголосили Ярему своїм героєм та рятівником¹.

³ Качковський Л. Втрачені можливості. Руське князівство у складі Речі Посполитої. С. 40

⁴ Рудницький Ю. Єремія Вишневецький: спроба реабілітації. Львів: 2008. С.300.

¹ Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. С. 56

Згодом відбулася битва під Берестечком. Ця битва закінчилася принизливою для козаків поразкою, а зі сторони Яреми це була маленька перемога, адже він зміг бодай трішки відплатитися за свою зруйновану державу. Можливо князю і вдалося б відновити свою державу, але у віці 39 років Єремія Вишневецький раптово помирає, за нез'ясованих обставин. І скоріш трагедію, а не виною було те, що князь до кінці своїх днів криваво розплачувався за свою зруйновану державу. В «антиукраїнськості» й до цього часу будуються звинувачення Єремії, що він виступив проти дій Богдана Хмельницького. Адже Хмельницького вважають символом та героєм українського народу. Хочу існує багато літератури де автори його інтерпретують як сумнівну постать².

На мою думку, потрібно відмовитися від оцінки князя Єремії як героя чи антигероя, через вузьке бачення нашого минулого. Вишневецький належить до нечисленних особистостей, які зуміли вплинути на перебіг історичних подій та розвиток української культури. Без нього історія як України, так і Польщі була б інакшою. Тому діяльність цієї особистості (зі всіма її плюсами й мінусами) заслуговує на серйозне вивчення, а не просто на поверхові оцінки.

² Новицький А. Ярема Вишневецький: спроба переосмислення історичної постаті. Т., 2007. С. 70 – 73.

РОЗДІЛ IV

ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ВИШНЕВЕЦЬКИХ У XIV-XVIII ст.

4.1. Родинний маєток Вишневецьких

Родове гніздо Вишневецьких заснувала наприкінці XIV століття людина, яка не має до цього прізвища прямого відношення. Ним був вигнаний з Новгород-Сіверська князь Корибут Ольгердович, що осів на Волині, онук знаменитого литовського князя Гедиміна. Це він 1395 року збудував перший кам'яний замок на правому березі річки Горинь, на місці теперішнього села Старий Вишневець¹.

Місце для першого замку було вибрано невдало. Побудований на рівнині, він був легкою здобиччю татарських орд і неодноразово руйнувався. Після чергового татарського набігу, що трапився 1494 року, тодішній власник цих земель Михайло Збараський-Вишневецький вирішує не відновлювати замок на колишньому місці, а звести нову твердиню на вищому лівому березі Горині².

У 1604 році у новому замку Вишневецьких півроку жив царевич Лжедмитрій I (роком пізніше, за військової та фінансової підтримки польської знаті, він захопить російський престол і правитиме Російським царством до 1606 року)³.

1640 року замок Вишневецьких був ґрунтовно перебудований, укріплений чотирма бастіонами та захищений глибоким ровом. Але це не врятувало його від чергової руйнації. На той час замком володів воєвода Ярема Вишневецький – неймовірно жорстока людина та заклятий ворог гетьмана Богдана Хмельницького⁴. Не дивно, що під час козацько-селянського повстання 1648 року Хмельницький направив до Вишнівця свої передові загони під командуванням Максима Кривоноса, які зайняли замок та практично повністю

¹ Акты и грамоты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археологической комиссией. Т. II. 1598–1637. СПб., 1862. С. 148.

² Опис Вишневецького замку. Вміщений у Інвентарі маєтностей князів Вишневецьких, що знаходилися у Кременецькому і Летичівському повітах Волинського і Подільського воєводств.

³ А. Длугопольский. Вишневец и его князья // Вестник Западной России, 1868 г., кн. 6. С. 296.

⁴ Князі Вишневецькі та їхнє місце в історії України // Матеріали міжнародної наукової конференції "Збараж-Вишнівці" 16-17 вересня 2010 р. С. 22-23.

розорили його. А через рік те саме зробили і татари, чії напади на Вишневець після того стали регулярними і тривали до кінця XVII століття. У результаті до 1700 року замок фактично перетворився на руїни. Стан родового маєтку був настільки жалюгідним, що король Ян III Собеський навіть звільнив Вишневецьких від усіх податей на 12 років.

Скориставшись «податковими канікулами», князь Михайло-Сервацій Вишневецький сам руйнує залишки замку і в 1715-1720 роках зводить на його місці великий двоповерховий палац (той, що зберігся до наших днів). Після будівництва палацу Вишневецькі володіли ним ще 24 роки, до смерті у 1744 році Михайла-Сервація Вишневецького – останнього представника роду Вишневецьких за чоловічою лінією¹.

Наступний власник Вишневця - Ян Кароль Мнішек, а пізніше і його син - Михайло Єжи Мнішек перетворюють Вишневецький палац на найрозкішніше домоволодіння на Волині. Оноре де Бальзак, який побував тут у 1848 році, назве Вишневецький палац «маленьким Версалем».

У 1852 році останній власник з роду Мнішеків - Анджей Єжи - продає палац і їде до Парижа. За наступні півстоліття біля Вишневецького палацу власники змінювалися кожні кілька років, а палац тим часом занепадав і занепадав².

Збудований у Середньовіччі на високому і крутому правому березі річки Горинь Вишневецький замок багаторазово ставав свідком помітних історичних подій, втім, як і значно страждав під час війн (наприклад, 1672 р. він був спалений внаслідок татарського набігу). Своїм зовнішнім монументальним і водночас витонченим виглядом він завдячує останньому чоловічому представнику княжого роду Вишневецьких Михайлу Сервацію, який близько 1720 р. для реконструкції старовинного гнізда предків, що тривала близько дванадцяти років, залучив французького архітектора Якова Бланже³. Князя Михайла Сервація без перебільшення можна назвати першим вельможею

¹ Однороженко О. А. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст., 2008. С. 180.

² Мережа оборонних споруд Південної Волині (серед. XIV - 1-а полов. XVII ст.). // Середньовічні та ранньомодернові оборонні споруди Волині. Крем., 2006. С. 19.

³ Підставка Р. Історія, архітектура, туризм // Національний заповідник «Замки Тернопілля». С. 128.

Великого князівства Литовського рубежу XVII–XVIII ст.: він по черзі обіймав посади канцлера та віленського воєводи. Здобувши чудову освіту (навчаючись у Львівському колегіумі єзуїтів, а потім у Паризькій академії), Вишневецький мав репутацію бібліофіла (бібліотека його налічувала 1 445 видань). Складений після його смерті інвентар майна, що перебував у Вишневецькому замку, не містив, однак, переліку якихось видатних творів мистецтва: у ньому значилося кілька десятків карт, портретів і пейзажів, а також «дев'яносто чотири різні картини, привезені з Дрездена». Упорядник інвентарю також обійшов мовчанням авторство та зовнішній вигляд невеликих скульптур, коштовностей, порцелянової колекції та шпалер. Однак деякі групи картин з Вишнівця все ж таки позначені більш докладно. До цих груп, наприклад, належали 19 портретів князів з роду Вишневецьких та 17 картин, що становлять історію Олександра Великого. Після смерті Михайла Сервація Вишневецького та його дружини Теклі резиденція перейшла до рук спорідненої Вишневецьким гілки родини Мнішек, яка й сприяла подальшому перетворенню вже наявної колекції предметів мистецтва та бібліотеки чи не найбільшої у Польщі. Якщо говорити про бібліотеку, нам здається, що, поступаючись кількістю інших знаменитих польських зборів книг – бібліотеки братів Залуських, вона, проте, не поступалася цінністю книг і манускриптів, що зберігалися в ній. Щодо художніх полотен можна з упевненістю сказати, що художня колекція Мнішків у Вишневці, що злилася з колекцією Вишневецьких, була, мабуть, найбільшим серед польсько-литовських магнатських сімей зібранням живопису¹.

Таким чином, до наших днів у селищі Вишневець на Тернопільщині зберігся розкішний палац, збудований у стилі класицизму з елементами бароко.

У палацу, його власників та мешканців довга та найцікавіша історія, що почалася ще наприкінці 15 століття, коли князь Михайло Вишневецький

¹ Кривенко А., Крощенко Л. Комплексні дослідження історико-архітектурної спадщини Вишнівця. 1996. С. 198–208.

збудував оборонний замок на високому березі річки Горинь². Тут, у родовому гнізді, і починається літопис могутнього роду князів Вишневецьких. У 1640 році Ярема Вишневецький значно зміцнив твердиню, збудувавши бастіони та монастир, що входив до оборонної системи. Але ці заходи не врятували фортифікаційну споруду від захоплення козаками під час повстання 1648 року та розорення турками після підписання Зборівського договору.

Буквально з попелу віродив замок Михайло Сервацій, останній представник роду Вишневецьких, надавши йому розкіш на кшталт французьких резиденцій, але не позбавляючи оборонного значення¹. Після смерті Сервація в 1744 році садиба переходить близьким родичам Вишневецьких - роду Мнішеків. Завдяки їхній щедрості та освіченості Вишневець стає культурним центром. Вісімдесятиметрова дзеркальна зала, театральна зала, мисливська зала, картинна галерея, скульптури, вишукані інтер'єри, антикварні меблі, чудовий посуд — далеко не все, що з'явилося у палаці під час володіння ним новими господарями. Вестибюлі було викладено керамічною плиткою у кількості 40 тисяч штук, кожна мала неповторний малюнок. Дах мав незвичайний синій колір. Бібліотека з 22 тисячами фоліантів — найбільша колекція рідкісних екземплярів у Європі. На жаль, більшість книг втрачено. Деякі літературні реліквії зберігаються у Національній бібліотеці у Києві та у Всеукраїнському історичному музеї. За 60 років до Першої світової війни палац змінив 9 власників. Після війни реконструкцією займався київський архітектор В. Городецький. Перед Другою світовою війною цінності, що залишилися, були вивезені до Москви. У палаці під час війни розташовувалося гестапо та жандармерія².

З 1963 садиба стає пам'яткою архітектури, але це не заважає тут розташуватися різним установам. Приміщення займають швейна фабрика, ПТУ та інші організації. Тільки з проголошенням Незалежності України у 1993 році

² Підставка Р. Замок у Вишнівці: історія виникнення, становлення та локалізації. Л., Львівська Політехніка // «Historical and Cultural Studies» № 1. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/26039/1/14-69-75.pdf> (дата звернення 09.05.2023).

¹ Брега В. Міхал Сервацій Вишневецький — засновник родової книгозбірні Вишневецького палацу на Волині., 2019. С. 55.

² Н.В. Эйльбарт. Исторические собрания вишневецкого замка накануне и после первой мировой войны., 2018. С. 223 — 234.

проводяться дослідницькі роботи та замок стає філією Державного історико-архітектурного заповідника у Збаражі, 2005 року – Національним заповідником «Замки Тернопільщини»³. Проводиться ремонт, реставрація експонатів, облагороджується територія. Тепер у музеї завжди багато відвідувачів. Пройшовши через ажурну арку, потім через білий пілон, погляду відкривається п-подібний палац ніжно-персикового кольору.

Припалацова площа розсічена доріжками та зеленими газонами. Фронтон прикрашений ліпниною із зображенням амурів та муз, що тримають родовий герб.

Навпроти палацу — колишні господарські приміщення, стайня та житловий будинок для прислуги, де було 70 кімнат

Сучасна обстановка замку максимально наближена до атмосфери тих років, коли маєток називали волинським Версалем. А назвав його так французький письменник Оноре де Бальзак. Саме в цьому замку у нього зародилися почуття до Евеліни Ганської, яка стала його музою та дружиною¹.

Відомий Дмитро Вишневецький народився тут у родинному маєтку в 1517 році.

В епоху Смутного часу тут відбулося знайомство однієї з найавантюристичніших пар історії — Лжедмитрія I та Марини Мнішек. У 1605 році вони були заручені в призамковій церкві Успіння Пресвятої Богородиці. У замку зберігаються ікони, відреставровані майстром Магинським.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці 1530 року, яка знаходиться на території, пережила всі лихоліття, можливо тому, що на обійсті поховані засновники садиби — князі Вишневецькі.

У різний час замок відвідали Петро I, Павло I, Іван Мазепа, Микола Костомаров, Леся Українка та багато інших визначних особистостей. І у кожного була своя історія та свої таємниці

³ Підставка Р. Історія, архітектура, туризм // Національний заповідник «Замки Тернопілля». С. 125.

¹ Ремешило-Рибчинська О. І. Архітектура магнатських резиденцій XVII XVIII ст. і специфіка їх просторового наповнення. Львів: Львівська політехніка, 2007. № 585. С. 146.

Вишневецький замок посідає одне з провідних місць у золотому запасі культурної спадщини Тернопільщини та України².

4.2. Території та міста під владою Вишневецьких

На теренах Лівобережної України виникла так звана «Вишневеччина», або «Держава Вишневецьких» з центром у місті Лубни (в межах сучасних Полтавської, Черкаської та Сумської областей). Що ж собою являли «задніпровські» маєтності Вишневецьких в цей час? – Хоча свідчення наші про стан населених пунктів Лубенщини в тридцятих роках XVI ст. дуже мізерні та уривчасті, однак не до такої степені, щоб не можна було отримати поняття про успіхи, досягнуті колонізацією в Лубенщині за перші сорок років (1590-1630).

Лубенщиною ми називаємо тут все Посулля, починаючи від впадіння Сули в Дніпро і закінчуючи м. Константиновом, за яким Сула входить вже у межі Слобідської України. Сюди ж ми зараховуємо і береги притоків Сули, наявних в останньої тільки справа – Оржиці, Сліпрогода, Удає (до Пирятина), Лохвиця і Ромни. Все це Посулля, що склало під час Гетьманщини Лубенський полк, в першій половині XVI ст. являло собою майже досконалу пустиню¹.

Отримавши Посулля у вигляді пустині, Вишневецькі колонізували цю пустиню та створили ту Лубенщину, котра до половини XVII ст. являлась вже у вигляді ряду міст, містечок, сіл, хуторів. Історія виникнення Лубенщини і подальшого її улаштування тісно пов'язана з Вишневецькими, котрі були її володарями до звільнення лівобережної Малоросії від поляків².

Будучи найбільшим осередком володінь Вишневецьких, ця територія стала плацдармом для заселення та господарського освоєння не тільки Лівобережжя, а й Слобожанщини. Маючи власну армію, династичні зв'язки, значні статки та значний політичний авторитет, Вишневецькі вміло маневрували у руслі

² Шиян Л. Вишневецький палацово-парковий комплекс – тип магнатської резиденції Волині XVIII ст.// Наукові записки. Вип.10. 2020. С. 35.

¹ Лазаревський А.М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С. 355 – 356.

² Падалко Л. Минуле Полтавської території і її заселення, 2009. С. 110.

внутрішньої політики Речі Посполитої. Представники досліджуваного роду займалися не тільки розвитком своїх маєтків, а й виступали активними гравцями у зовнішній політиці Речі Посполитої та Московії, утримували військово-політичну рівновагу на південних кордонах, стримуючи постійну загрозу татарських нападів.

Першим почав створювати Вишневецьчину каштелян брацлавський та київський воєвода, князь Михайло Олександрович Вишневецький. Згодом, 1580 року, за згодою короля, підвладні Михайлові староства, були віддані Олександрові – його сину. Олександр Вишневецький, як видно, одразу поставив собі на меті – підкорити Посулля особистому своєму володінню. Юридично його володарем Вишневецький став в 1590 році, але фактичним володарем Посулля він був вже раніше. Для того, щоб затвердитися в нових своїх володіннях, Вишневецькому потрібно було призвати сюди населення, причому для захисту останнього від татарських набігів, потрібно було будувати «містечка». – Якщо ми споглянемо на карту течії Сули, то побачимо, що правий берег її порізаний в багатьох містах глибокими ярами, і особливо – береги притоків: Оржиці, Сліпорода, Булатця і нарешті Удаю. Сучасний опис Лубенського уділу говорить, що течія Сули, Удаю і Сліпорода являло гірську піднесеність, порізану критими ярами. При допомозі цих ярів багато місцевості правого берега Сули являли собою такі захищені міста, що тут шукали і знаходили сліди доісторичної людини, яка вміла обирати захищені місця. Тут же, на правому березі Сули, і первісний літопис вказує на існування містечок, між якими Лукомль і Лубни називаються вже в XII ст. Але окрім гір, захищених річками¹.

Таким чином ми бачимо, що Посулля являло багато зручних по захищеності місць для того населення, яке повинен був новий володар призвати туди для використання природними багатствами пустинних своїх володінь.

Закріпивши за собою, у 1590 році, королівською грамотою території та утвердившись на Посуллі, Олександр Вишневецький розпочав активну

¹ Бочкарьов. К. Нариси лубенської старовини. М., 1900. С. 230 – 231.

колонізацію земель, засновував міста та осаджував слободи. Перше, очевидно, містечко Олександр Вишневецький побудував на місці давньоруського городка Лубни і назвав його в своє ім'я – Олександровом². Літописні Лубни, очевидно, не губилися в народній пам'яті: так при описі задніпровських уходів Канева в 1552 році, називається ухід Гостинівський, а в ньому – «земля Лубни». Ось на цій землі, на попелищі давньоруського городка, й виник новий городок в кінці XVI ст. – «Лубни, закладені в 1589 році Олександром Вишневецьким», говорить Морачевський, не вказуючи втім джерело.

Він же, Олександр Вишневецький, ймовірно, побудував й інший городок при річці Сліпород, також названий Олександровом, тепер село Олександрівка. Хоча й не зберіглося свідчень – як устатковував Олександр свої Посульські володіння, але ми можемо з повною ймовірністю заключити, що устаткування декількох городків повинно було залучити сюди населення з правого берега Дніпра, причому населення це шукало зручних по річкам місць спочатку для ловлі бобрів, заведення пасіки, устаткування по рікам риболовних «езов», а потім для побудування водяних млинів, щоб зайнятися улюбленим в старій Малоросії борошномельним промислом. Виниклі біля водяних млинів хутори, дуже скоро розросталися в села під захистом городків, що забезпечували подальший зріст колонізації¹.

Після смерті батька, того ж 1584 року, Олександр викупив, за 5 тисяч литовських кіп, землі на частині територій сучасних Черкаської та Полтавської областей, якими його батько користувався лише за згодою Польської Корони. Так у 1589 році Олександр став фундатором замку на Черкащині. За привілеєм польського короля – Зигмунда III, Олександр починає будівництво замку, на місці стародавнього городища. З будівництва даного замку починається закладення самого міста Чигирин, якому вже у 1592 році було надано Магдебурзьке право².

² Гриськів В. Шляхи формування землеволодінь князівської родини Вишневецьких. Л., 2007. С. 140 – 143.

¹ Лазаревський А.М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина. К., 1886. С. 354 – 355.

² Ю.А. Мицик. Чигирин - гетьманська столиця. 2-е вид. 2016. С. 392.

Замок височів на горі, при будівництві враховувалося його вигідне стратегічне положення в околиці. За люстрацією 1622 року, замок мав 3 дерев'яні башти, з яких одна була надбрамною, а також оборонну дерев'яну огорожу. Сама огорожа була збудована із міцних дубових стовбурів та мала дах. Приблизно в 1660-х роках, вже після смерті Вишневецького, біля замку з'явилися земляні укріплення бастіонного типу, які за планом мали форму трикутника, що відповідало обрисам гори¹.

Нажаль, до сьогоднішніх днів, у своєму первинному вигляді, замок не зберігся. Але у 2008 році, тодішній Президент України Віктор Ющенко, проводив реставрацію даного замку, відновивши оборонну фортецю. Тому зараз, туристам є що подивитись, підіймавшись по Замковій горі. Отримала гора свою назву, через той самий замок, який будував там Вишневецький близько 430 років тому.

Олександр продовжує закладати нові міста, одним з таких міст стало місто закладене у безлюдному урочищі Пирятин та назване на честь батька – Михайлів. Але згодом місто стало називатись Пирятин, для якого Олександр виклопотав надання магдебурзького права².

У князів Домонтів Олександр викупив Мошни, якому також було надано магдебурзьке право. В селі Мошни Олександр побудував свій замок, який тоді стояв на розі двох вулиць. Зараз це сучасні вулиці А. Оніщенка та вулиця Зелена. Обабіч від замку, Вишневецький заснував Польську Слободу, там жили захисники даного замку та несли службу надвірні козаки.

Олександр дозволив місцевим жителям будувати культові споруди: млини, церкви, синагогу та костьол, шинки та інші. Цим самим започаткувавши справжнє місто, в якому Вишневецьким було заселено близько 5 тис. поселенців, що майже дорівнює сучасному населенню Мошен. З того часу Мошни, як були,

¹ Вортман Д.Я. Чигиринський замок, 1997. С. 55-57.

² Лазаревський А.М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С. 354.

так і залишились центром у боротьбі проти татар. Вишневецький аж до своєї смерті продовжував укріплювати обороноздатність своїх володінь³.

Олександр Вишневецький не міг, однак, встигнути устаткувати достатню кількість городків, тому що не пізніше 1600 року він вже помер, залишивши одного сина Юрія, який, як здається, батьківську справу не продовжував, можливо через те, що був занадто молодим. Тому всі землі Олександра перейшли до його брата – Михайла Вишневецького, який продовжив активні зусилля попередника з колонізації Посулля. Михайло Вишневецький продовжував турбуватися про подальше устаткування своїх Посульських володінь, як це вказується в акті 1609 року, в якому записана жалоба Михайла на Януша Острозького за напад на Лубенщину. Вишневецький жалівся на Януша Острозького, що той наслав на його Лубенські маєтності військовий загін майже у три тисячі чоловік, під проводом своїх «слуг», які сиділи у сусідніх з Лубенщиною городках Переяславщини¹.

Таким чином на початку 17 ст. між князями Вишневецькими та Острозькими, які володіли двома найбільшими латифундіями в Україні, стався конфлікт. Польська Корона надає Михайлові Вишневецькому привілей на урочища, що знаходились у межиріччі річки Ворскли та Псла. Але Михайло захопив необережно території, котрі були надані на будівництво Черкаського замку. Тоді, черкаський староста, князь Януш Острозький, у 1690 році направляє війною свій трьохтисячний загін на чолі з переяславським підстаростою Шлешинським на території Вишневецького. Спустошивши володіння Вишневецького, загін захопив величезну здобич. Михайло Вишневецький не залишається осторонь та у 1611 році у відповідь, «гвалтом окупуючи всю Сулу», приєднав собі міста Сліпород та Горошин. А потім в 1614 році, скориставшись протистоянням Москви та Речі Посполитої, захопив місто Путивль з усією приналежною областю². Щоправда, Путивльський замок московитам довелося

³ Гречуха С. Мошни. Від минулого до сучасного. 2007. С. 50 – 54.

¹ Лазаревський А. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина. К., 1896. №2. С. 358.

² Князі Острозькі. Науково-популярне видання/Під наук.ред. І.Тесленка. К., 2015. С.119

повернути, але міста Лохвиця та Сенча все-таки залишилися під владою Михайла Вишневецького. На це заселення Посулля, що тривало при Михайлі Вишневецькому вказують жалоби на Вишневецького сусідніх володарів; так в 1607 році, дружина князя Григорія Домонта жалілась на Михайла Вишневецького, що він приймає в Лубни і Жовнин біглих його підданих. Такі ж жалоби подані були на Вишневецьких і від інших сусідів за приймання біглих їх селян в Лукомль, в Михайлів (Пирятин), в Сенчу³.

У 1616 році Михайло помирає, залишивши вдовою відому Раїну Могилянку (доньку молдавського воєводи Єремії Могили), та двох малолітніх дітей, сина Єремію та доньку Анну. Його родину засуджують на баніцію. Управляючим маєтками та опікуном для дітей стає брат Михайла, київський каштелян та староста кам'янецький – Юрій Вишневецький. Маєтності були розділені між Юрієм та дружиною Михайла, Раїною Вишневецькою, за розподільним листом Юрій отримав частину маєтностей котрі знаходились на стороні річки Псел. В 1618 через смерть Юрія, і ці землі переходять до Раїни Вишневецької, та її спільних з покійним Михайлом дітей. У свій час на території лівобережжя Раїна заснувала три православних монастирі: Мгарський, Ладанський та Густинський¹.

З наведених свідчень видно, що за тридцять років (1589-1618) своєю колонізаційною діяльністю в задніпровських маєтностях Вишневецькі зробили дуже багато: вони заселили береги Сули, починаючи від її гирла і закінчуючи Ромнами, і береги Удаю – від його гирла до міста Прилуки. Звичайно густого населення тут ще не було, але було більше десятка городків, під захистом яких тулилися хутори, як розросталися, збільшувалися і перетворювалися в села. Ніяких подробиць про цей період колонізації, на жаль ми не маємо. Не виявилось до сих пір ні одного «осадного листа», який би надавав можливість познайомитися з економічною стороною колонізації. Інше питання, не менш цікаве, – звідки надходило населення в південну лівобережну Малоросію, а отже

³ Князі Вишневецькі та їхнє місце в історії України // Матеріали міжнародної наукової конференції "Збараж-Вишнівець" 16-17 вересня 2010 р. С.22-27.

¹ Зимницька С.П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків // Гуманітарний журнал. 2005. №. 2. С. 127.

і в Лубенщину, вирішується також з допомогою одних здогадок, хоча, очевидно, і ймовірних².

Помирає Раїна Вишневецька у 1619 році, опікуном над десятирічним Яремою та його сестрою Ганною стає князь Костянтин Вишневецький, їх троюрідний дядько. А у 1620 році помирає Януш Костянтинович Вишневецький, який володів землями на лівобережжі. Тоді король видає свій указ на створення «селітренної адміністрації». Землі, які належали Острозькому розподіляються між Костянтином Вишневецьким, який став новим Канівським, Черкаським старостою, та Янушем Заславським – переяславським старостою. Але при розподілі земель Янушу Заславському було виписано заборону на, так звані державні «селітерні землі», а щодо Костянтина Вишневецького, то його або випадково або ж зумисно такого правила не виписали. Користуючись такою нагодою, у 1622 році Костянтин Вишневецький збирає 10-12 тисячне військо та приєднує собі землі, які належали Бартолемею Облаковському, а саме Миргород, Яблунів та навколишні урочища, де згодом було засновані Комиші, Мала Павлівка, Грунь, Шенгаріївка, також захопив селітряні промисли котрі знаходились на річках Псел, Хорол, Грунь та поблизу Більського городища річки Орел, Ворскла, Мерчик, Говтва, Орчик та Сула. Але суд наказав Вишневецькому ці землі віддати назад. Повернувшись звичайно не всі міста, було віддано Яблонів та Миргород, а багато приналежних територій (Золотушин, Хомутець, Остапове) та глухих місць все ж таки залишались за Вишневецьким. У 1624 році Вишневецький захопив урочище, яке знаходилося на місці давньоруського містечка Желді, та заснував там місто Жовнин¹.

Ярема Вишневецький став п'ятим володарем Вишневецьчини та останнім. У 1632 році Ярема повертається із навчання закордоном в Україну та продовжує батьківську справу, вступивши у володіння його землями. Ярема був активним та завзятим розбудовником, і найчастіше саме з його ім'ям пов'язують всі ці

² Лев Падалка «Минуле Полтавської території і її заселення», дослідження та матеріали з картами, видання Полтавської вченої архівної комісії. Харків. Сага, 2009. С. 145 – 146.

¹ Бочкарёв. К. Очерки лубенской старины. М., 1900. С.290.

величезні території Лівобережної України, котрі увійшовши в історію отримали назву Вишневещина².

З 1636 року першим зі свої попередників осівши на Лубенщині, князь Ярема зводить там свій замок на Лисій горі, там само розбудовує і свою розкішну резиденцію з шикарним палацом, терасами, фонтанами, насадженими садами, скульптурами та ін., куди й привозить після весілля у 1638 році (на яке було витрачено приблизно 250 тисяч злотих) свою молоду дружину Гризельду Замойську. Прилеглі до замку території заселялись шляхтою, що прибувала на Лубенщину³.

Ярема продовжує свої загарбницькі дії та у 1640 році від відбирає Хорольщину, котра була підвладна Станіславу Жолкевському. В 1643 він захоплює володіння старости городельського Харлезького – Гайворон та сусідні села. Не зупиняючись на цьому, наступного року він відбирає у Адама Казановського містечко Ромни з прилеглими до нього землями. А у 1645-1646 році займався успішним захопленням володінь Софії Козаковської – чергінівської каштелянки, за Удаєм¹.

У 1646 році Ярема здійснює захоплення міст та містечок великого коронного хорунжого та переяславського старости Конецпольського Олександра: Полтаву, Соколину Гору, Гадяч, Кременчук, Добрик, Лукашівське, Глинськ, Зигмундів, Подолки, Крукполе, Бірки, Опочинське, Зіньків, Охтирку, Лютецька, Рухавка, Олеснів та ще багато інших населених пунктів. Цей набіг Яреми наніс Олександру Конецпольському збитків на 500 тисяч злотих².

Таким чином, до Вишневещини у період правління там Яреми Вишневецького належало близько 56 міст та містечок: Горошин, Янушпіль, Мошни, Домонтів, Хомутець, Гадяч, Золотоноша, Лохвиця, Полтава, Глинськ, Пирятин, Хорол, Монастирище, Галиця, Буромль, Городня, Білошапки, Брагин,

² Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький. // Київська старовина, 1994. №2. С. 121 – 132.

³ Лазаревський А.М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С.359.

¹ Вирський Д. Вишневещина: перші перемоги і перші соратники (1555—1595 р.). С. 50 – 51.

² Перечень захваченных городков князем Иеремией Вишневецким в 1646 г. // Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве (1899 г.). Т. II. С. 103.

Варва, Ічня, Чорнухи, Жеревка, Срібне, Курінька, Сенча, Лукомль, Снятинка, Ромни, Піщана, Держикраївка, Жовнин та інші, центр – місто Лубни. На той час, на цих територіях проживало близько 288 тисяч осіб, котрі щорічно сплачували чиншу у розмірі 1 мільйон 200 тисяч злотих. Існує навіть легенда про місто Золотоноша, що воно було засноване князем Єремією Вишневецьким для збору податків з усієї Вишневеччини. Від цього і йде золоте коріння назви містечка. «Золота ноша» - Золотоноша. Загалом, станом на 1636 рік, у цьому краю налічувалося лише 4,5 тисяч населення, і за 16 років існування Вишневеччини, воно збільшилося аж до 288 тисяч. Ярема турбувався про збільшення у своїх маєностях людяності. Для цього поселенцям він надавав звичні «слободи» та слідкував за тим, щоб ці слободи не обкладалися різними додатковими повинностями поверх встановлених універсалами князя. Також для заохочення людей він активно впроваджував різні пільги, відкривав ремесла. Наприклад, територію корту Ярема відібрав у Адама Казановського, він всього за 4 роки перетворив у найбільший торгівель-економічний центр у Задніпров'ї. У містах розвивалися такі ремесла як ткацтво, ковальство, вовництво, ювелірна справа, яка прославилася навіть далеко за Вишневеччиною. Велося заохочення для створення цехової системи. Активно велася жива торгівля як з Московією так і з далеким зарубіжжям. Також на своїх володіннях Вишневецький утримував понад 12-20 тисяч першокласного війська надвірного, на утримання якого щорічно витрачав 180 тисяч злотих¹.

1648 рік, початок Визвольної війни, повстанці на чолі з Максимом Кривоносом знищують палац та всю резиденцію князя у Лубнах. Яремі доводиться тікати на Правобережну Україну, де він з особливою жорстокістю розпочинає придушення повстанського руху. Помирає Ярема у 1651 році після битви під Берестечком, в нього залишається єдиний син – Міхал-Томаш Корибут Вишневецький, але правління недосвідченого та молодого Михайла I виявилось не дуже вдалим та коротким. Помирає Михайло у 1673 році, не залишився

¹ Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч.1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., 1930. С. 102 – 103.

наслідників, тому так назавжди зникає остання гілка роду князів Вишневецьких; підвладні їм території переходять Замойським – польським магнатам. Під час Визвольної війни місто Лубни стає полковим містом, а на приналежних територіях колишньої Вишневеччини було створено найбільший полк в Україні – Лубенський козацький полк².

За проведеним інвентарем у 1641 році³, на Вишневеччині налічувалося понад 39 837 господарств, із них 34 822 знаходились на Полтавщині. Окрім цих господарств також налічувалося ще безліч фільварків, на річках знаходилось 423 млинових кола. Варто згадати, що окрім Вишневеччини Ярема мав володіння на Волині – 72 поселення та 30 фільварків; Бершадь, Немирів, Ладижин та навколишні села на Поділлі. Український історик Михайло Грушевський писав, що ця латифундія Вишневецьких, так звана Вишневеччина, була найбільшою «Не тільки в Україні й Польщі, але можливо й в усій Європі»¹. А польський вчений Олександр Яблоновський вважає, що це була навіть не латифундія, а окрема Задніпровська держава².

² Олексій Сокирко «Козацьке військо періоду „Руїни“ 60 — 70-х рр.» XVII ст. С. 99 – 102.

³ Збори державних та приватних актів, що стосуються історії Литви та поєднаних із нею володінь (від 1387 до 1710 року). Вільно, 1858. С. 140 – 141.

¹ Грушевський Михайло. Ілюстрована історія України. Львів: друкарня „С.В.Кульженко”, 1913. С. 86.

² Aleksander Walerian Jabłonowski. Historya Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. 1912. С. 99.

Висновки

Через нестачу документально підтверджених свідчень, важко визначити від якого кореню походять Вишневецькі – від литовського, тобто Гедиміновичі чи від руського – Рюриковичі? Тому під час дослідження було проаналізовано існуючі версії походження роду та, завдяки залученню широкого кола джерел, встановлено, що Вишневецькі, ймовірно, є нащадками Гедиміновичів. Великий князь Литовський – Ольгерд Гедимінович, мав сина Дмитра Корибута, який від шлюбу з Анастасією Рязанською, мав сина Федіра Корибута. Саме ця особа викликала таку гостру полеміку серед істориків щодо походження роду. Адже єдиним фактом, з яким погоджується більшість істориків, що займалися проблемою походження князів Вишневецьких, є спільне походження Вишневецьких і Збараських від князя Федька Несвіцького. Саме він і вважається родоначальником князівського роду Збараських та їхніх пізніших відгалужень Порицьких, Вороніцьких та Вишневецьких. Але питання про те, ким були пращури Федька Несвіцького, досі залишається загадкою. Недостатня кількість писемних джерел періоду становлення та діяльності українських князів, а також різні суперечливі свідчення геральдистів, відкрили широкий шлях для різнотлумачення та певних висновків з даної проблеми. Деякі історики намагаються пов'язати могутні князівські роди з домом Рюриковичів, задля відтворення безперервної династичної традиції на Україні-Русі.

Тому й зараз деякі сучасні історики схиляються до думки, що Федір мав суто руське походження, вказуючи його прізвище як Несвіцький. Але інша частка істориків, зокрема Леонтій Войтович, взагалі стверджують, що Федір Корибут та Федір Несвіцький – це одна людина. Така версія має право на існування, підтверджуючись тим, що у документах вони ніде не згадуються разом, також за деякими даними збігаються їх дати народження, діяльності та смерті (1380-1442). А прізвище Несвіцькій, Федір Корибут, можливо, приписав собі від назви містечка Несвіж, яке отримав у спадок. Ще одним, можливим фактом, який вказує на походження Вишневецьких від литовського кореня, є те,

що деякі представники роду дописували до свого імені частку «Корибут». Але цей факт не є стовідсотковим, адже існує версія, що Вишневецькі дописували до свого імені цю частку, через те, що родове ім'я «Корибутів» було однією з побічних Ягеллонських ліній, і присвоєння цієї частки, ставило князів прямо в ряди кандидатів на королівський трон. Маємо зауважити, що ще до присвоєння цього прізвища, Вишневецькі вже виділялися серед інших литовсько-руських князів своїми багатствами та розмірами володінь.

Продовжуючи генеалогічне дослідження, було виявлено, що у Федіра Несвіцького був син – Василь Федорович Збаразький, який у 1440-х роках отримав, від Владислава III, довічний привілей на володіння Збаразькою волостю. Осівши у Збаражі, князь почав підписуватись як «князь на Збаражі», а Збаразьким його прозвали вже нащадки. Сини Василя – Семен, Солтан та Василь, після смерті батька у 1463 році, провели розподіл Збаражчини, старшому сину Василю Васильовичу Збаразькому дістався Збараж та 30 прилеглих до нього сіл. Після смерті Василя Васильовича Збаразького, його середній син Михайло Вишневецький – родоначальник усіх подальших князів Вишневецьких, успадкував частку батькових земель, зробивши головним місцем свого перебування містечко Вишнівець, звідси й походить прізвище всієї династії Вишневецьких, а замок у Вишнівці став князівським родинним гніздом. Вище наведені факти, свідчать про те, що рід Вишневецьких є відгалуженням на генеалогічному дереві князів Збаразьких.

Базуючись на широкій джерельній та історіографічній базі було проведено комплексну генеалогічну розвідку та складено генеалогічне дерево роду Вишневецьких [Додаток 1]. Так, першим історично відомим князем з прізвищем Вишневецький стає Михайло Васильович Вишневецький. Від його синів Івана та Олександра походять дві лінії князів. Перша – королівська, яка обірвалася на польському королю Михайлі, в 1673 році. Друга – князівська, яка проіснувала на 70 років більше та обірвалася на князі Михайлі Сервації, в 1744 році.

До першої лінії відносять відомого в історії Ярему Вишневецького – видатний політичний та військовий діяч ВКЛ. Князь увійшов до історії як

видатний політик і полководець, учасник воєн із Московією, а також як безжальний кат, душитель козацької вольниці. Участь князя у війні з козаками була небезпідставною, оскільки під час козацьких бунтів частина земель ВКЛ відійшла до Московії, в тому числі землі Вишневецьких, за які вони готові були боротися. Багатство князя дозволяло йому вести війни, споряджаючи армію за власний кошт. Авторитет князя в армії та державі був настільки великий, що згодом його сина Михайла обрали польським королем, який правив країною 4 роки. Втім, правління Михайла не можна назвати успішним. При ньому Річ Посполита уклала не вигідний мир з Росією (Андрусівський мир) і вступила у війну з імперією Османа. На Михайлі ця гілка роду Вишневецьких переривається, а володіння ділять магнати ВКЛ (Огінські, Замойські та ін.).

До другої лінії належить славнозвісний Дмитро (Байда) Вишневецький – ватажок козацьких загонів та гроза осман, який отримав прізвище Байда. Інші нащадки цієї лінії, зокрема Костянтин Костянтинович Вишневецький, відомі як прихильники інтервенції, які підтримали Лжедмитрія та короля Владислава у його походах на Московію.

До першої лінії належить ще один видатний представник роду – Олександр Михайлович Вишневецький. Саме він почав розбудовувати відому сьогодні в історії Вишневеччину, на теренах Лівобережної України. Олександр поклав початок багатьом українським містам, які існують по сьогоднішній день. Серед них – Чигирин, Корсунь, Пирятин та Лубни.

Загалом родинне дерево Вишневецьких налічує понад 80 документально затверджених представників, більшість з яких прославилися своєю меценатською та військовою справою. У різний час за кількістю землеволодінь Вишневецькі перебували першому місці серед знаті ВКЛ і грали ключову роль як у внутрішній, і у зовнішній політиці держави.

За даними генеалогічної розвідки, рід Вишневецьких був дуже могутнім та великим. Тому за час існування роду, з XIV по XVIII ст., простежуються родинні зв'язки Вишневецьких з багатьма молдавськими, білоруськими, литовськими, сербськими, албанськими та українськими родами. Було розроблено

просопографічну таблицю бази даних трьох визначних представників роду – Дмитро (Байда) Вишневецький, Олександр Михайлович Вишневецький та Єремія Михайлович Вишневецький, для порівняння та кращого розуміння діяльності Вишневецьких у різні часи. [Додаток 2]. За допомогою даної таблиці також прослідковується тісний зв'язок Вишневецьких, з албанським родом Скандербегів, з сербським родом Якшичів, з молдавським родом Могил та з білорусько-литовським родом Зеновичів. Отже, за рахунок династичних шлюбів, різні представники Вишневецьких у свій час, споріднювалися з такими відомими родами як Могили, Радзивілли, Заславські, Замойські, Зеновичі, Лещинські, Скандербеги, Збараські, Острозькі, Ходкевичі, Собеські, Дольські, Якшичі, Капустяни, Тишковичі, Чарторийські, Тарновські...Будучи відгалуженням на родинному дереві Збараських, Вишневецькі мали з ними також тісні родинні зв'язки. Таким чином, з кожним новим поколінням рід Вишневецьких споріднювався з іншими родами. Але на сьогоднішній день не існує достатньо точних свідчень про всі родинні зв'язки Вишневецьких, можливо їх родичів було ще більше, але через те, що багато відомостей не дійшли до наших днів, ми не можемо підтвердити ті чи інші зв'язки. Але з упевненістю можемо говорити про, що рід Вишневецьких був наймогутнішим за своїх часів у Великому князівстві Литовському, а отже і родинне коло Вишневецьких було могутнім.

Князі Вишневецькі володіли величезними територіями, багато з яких передавались у спадок та розширювались за рахунок династичних шлюбів. На теренах Лівобережної України виникла так звана «Вишневеччина», або «Держава Вишневецьких» (в межах сучасних Полтавської, Черкаської та Сумської та частково Київської областей). Вишневецькі активно займалися розбудовою Вишневеччини, викупуваючи або захоплюючи нові території. Першим почав створювати Вишневеччину, Михайло Олександрович Вишневецький, отримавши за привілеєм польського короля землі у тодішній Полтавській губернії, але незадовго життя Михайла обривається, і його справу переймає його син – Олександр Вишневецький. Успадкувавши частку батькових земель, Олександр вирішує ще розширювати свої володіння, і викупує решту

батькових земель, якими той, у свій час, користувався лише за згодою Корони Польської. На цих територіях Олександр активно займався закладенням нових міст, які існують по сьогоднішній день, серед таких: Чигирин, Пирятин, Лубни, Корсунь. Але як найбільшого та найактивнішого розбудовника Вишневеччини маємо відмітити Ярему Вишневецького, саме з його ім'ям найчастіше пов'язують всі ці величезні території Лівобережної України, які увійшли в історію під назвою Вишневеччина. Своїми загарбницькими діями, здійснюючи одне за одним захоплення різних містечок та прилеглих сіл, за 16 років володінням Вишневеччиною, Єремія збільшив її територію до розмірів справжньої Задніпровської держави, в тому числі збільшивши на цих територіях кількість населення, з 4,5 тис., до 288 тисяч осіб. Всі представники, які володіли Вишневеччиною, піклувалися про збільшення людяності на цих територіях, задля розширення та збільшення свого авторитету. Таким чином, Олександр Вишневецький – перший володар Вишневеччини, заселяв навколишню територію міста Лубни своїми підданими із Волині, згодом пропонував оселятись саме там прибулій шляхті. Теж саме можемо говорити і про Єремію, який прибулим поселенцям надавав окремі слободи та слідкував аби ці слободи не обкладали додатковими повинностями, поперх тих, які вже встановив сам князь. Для того, щоб заохотити людей на ці території, Єремія активно відкривав різноманітні ремесла – ковальство, вовництво, ткацтво, ювелірна справа, яка згодом прославилася навіть далеко за межами Вишневеччини. І всього за 4 роки, містечко, яке Єремія захопив у Адама Казановського у 1646 році, він перетворив у справжній торговельно-економічний центр у Задніпров'ї. Всього було п'ять володарів Вишневеччини, і отримавши Посулля в 1590 році у вигляді пустині, Вишневецькі колонізували цю територію та створили і розбудували ту Лубенщину, котра до половини XVII ст. являлась вже у вигляді ряду міст, містечок, сіл, хуторів; а станом на 1647 рік, Вишневеччина вже перетворилась у цілу Задніпровську державу, з центром у м. Лубни.

Будучи найбільшим осередком володінь Вишневецьких, ця територія стала плацдармом для заселення та господарського освоєння не тільки Лівобережжя, а

й Слобожанщини. Маючи власну армію, династичні зв'язки, значні статки та значний політичний авторитет, Вишневецькі вміло маневрували у руслі внутрішньої політики Речі Посполитої. Представники досліджуваного роду займалися не тільки розвитком своїх маєтків, а й виступали активними гравцями у зовнішній політиці Речі Посполитої та Московії, утримували військово-політичну рівновагу на південних кордонах, стримуючи постійну загрозу татарських нападів.

Загалом, «епоха Вишневецьких» лишила величезну спадщину, яка сьогодні, в її духовному та матеріальному вимірах, не має кордонів та визнається світовим культурним надбанням. А ім'я князів Вишневецьких сьогодні увічнено не лише в історичних документах та пам'ятниках, а й у творах літератури та кіно. Головний родовий замок Вишневецьких в Україні існує досі, переживши безліч реконструкцій та реставрацій.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акт 1579 г. представляет запись, составленную по имени женой князя Збаражского, княжной Мстиславской (Ягеллоновской крови) // Архив Юго-западной России. Ч.VII. Т. III: Акты о заселении Южной России XVI-XVIII в., №114. С. 323.
2. Акт о разделе Збаражчины (9 июля 1463 г.). Архив князей Сангушко в Славуте // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. 1887. № 36. С. 1184–1185.
3. Акт о разделе имений Вишневецких // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Санкт-Петербург, 1863. Т.I. Акт № 208. С.256.
4. Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов в 35 тт. Ч. 7. Т.I.: Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1886. 746 с.
5. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов в 35 тт. Ч. 8: Акты юридические. Т.IV: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV-XVIII вв. К., 1907. 769 с.
6. Архив Юго-западной России. Ч.1: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-западной России. Т.III: Материалы для истории православия в Западной Украине в XVII ст. Киев, 1864. 911 с.
7. Владения Вишневецких в Полтавской губернии // Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве (1899 г.). Москва, 1902 г. Т.II. С. 96-97.
8. Волинська інструкція 1662 р. // Архів Південно-Західної Росії. К., 1888. Ч.II. Т.II: Акти для історії провінційних сеймів Південно-Західного краю в другій половині XVII ст. (1654-1697). С. 141 – 142.
9. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. К., 2002. 210 с.

10. Генеалогічні записки князів Вишневецьких та справа Острозької ординації Мальтійського ордену (невідомий мінський рукопис кінця XVII століття) // Білоруський археографічний щорічник. Мінськ, 2009. Вип. 10. 247 с.
11. Грамота короля польского и великого князя литовского от 6 мая 1559 года к панам радам Великого княжества Литовского // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. II. 1599–1637. № 134. С. 151.
12. Грамоти князів // Архів князів у Славуті, виданий під керівництвом З.Л. Радзимінського. Львів, 1887. Т.1. 190 с.
13. Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г. К., 1868. 130 с.
14. Інструкція волинських послів 1639 р. // Архів Південно-Західної Росії. Ч. II. Т. I.: Постанова дворянських провінційних сеймів в Південно-Західній Росії. С. 253.
15. Інструкція послів київських, волинських та брацлавських (1655, 1661, 1662) // Архів Південно-Західної Росії. Ч. II. Т. II.: Акти для історії Провінційних сеймиків Південно-Західного краю у другій половині XVII ст. С. 10, 101, 124.
16. Князі Вишневецькі та їхнє місце в історії України. Матеріали міжнародної наукової конференції "Збараж-Вишнівець" 16-17 вересня 2010 р. 220 с.
17. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам. К., 1878. 160 с.
18. Литовская Метрика. Вильнюс, 1998. Книга №23 (1440-1498). 311 с.
19. Люстрации Кременецкого замка 1563 г. // Архив Юго-Западной России. Ч. VII. Т. II. С. 80-85.
20. Матеріали для родоводу князів Гедиміновичів, витягнуті з архіву князя Федора Олексійовича Куракіна // Літопис Історико-родовідного товариства в Москві 1905 р. Вип. 4. С. 1-23.
21. Описание Лубенского уезда // Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. Т. IV. Полтава, 1885. С. 1-5.

22. Перечень захваченных городков князем Иеремией Вишневецким в 1649 г.
// Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве (1899 г.). Т. II. С. 103.
23. Письмо к князю Трубецкому князя Дмитрия Вишневецкого об избрании в короли Яна Собеского и о готовности Польши действовать заодно с Россией против Турок (1647 г. 15 июля) // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России: собранные и изданные Археографической комиссией (1672 – 1674). Т. XI. С. 536.
24. Подробности походов Иеремии Вишневецкого в пределах Московского государства // Акты Московского государства. Т. I. С. 599 – 610.
25. Послання Ісаака Копинського до Єремії Вишневецького // Літопис Густинського монастиря. Ч. II. С. 39-42.
26. Привилей князю Михаилу Вишневецкому на староство черкасское // Литовская Метрика. Книга записей коронных № 24. С. 252 – 253.
27. Привилей короля Зигмунда I от 7 сентября 1507 г. кн. Михаилу Збаражскому // Акты Западной Руси. Т. II. С. 228.
28. Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. С. 45 – 50.
29. Универсал кн. Михаила-Сервация Вишневецкого, к духовенству и мирянам, живущим во всех его Волынских имениях, предписывающий им перейти в унию и подчиниться Луцкому униатскому епископу (8 января, 1703 г.) // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. XI. С. 520.
30. Универсал русского воеводы Кн. Иеремии Вишневецкого к обывателям своего воеводства, приглашающий их собраться для обсуждения мер относительно приготовления к войне (к. июня 1649 года) // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. XI. С. 601.
31. Akta unji Polski z Litwą. 1385 – 1791. Kraków, 1932. № 1. S. 1-3.

32. *Gazeta narodowa* 1890 г., №23. – «Slub księcia Jeremiasza Wiszniewieckiego z Gryzeldą Zamoyską, odprawiony we Lwowie (dnia 1 grudnia 1637)». Стаття підписана – R. Lew.
33. Антонович В. Б. Нарис з історії Великого князівства Литовського до половини XV століття. Київ: Державне видавництво України, 1878. 420 с.
34. Антонович В. О происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России // Архив Юго-Западной России. Ч.IV. Т.I. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. К., 1867. С. 1-62.
35. Антонович В., Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа. Киев: типография М. П. Фрица, 1874. Т. 1. С. 145–148.
36. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. Київ: Дніпро 1991 р. 335 с.
37. Багалея Д. Займанщина в левобережной Украине XVII и XVIII ст. // Киевская старина, 1882. №12. С.560 – 592.
38. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч.1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Київ, 1930. 155 с.
39. Бартошевич Ю. Стаття про князів Вишневецьких // Універсальна енциклопедія. Т.27. С.229.
40. Баумгартен Н. А. фон. Происхождение князей Вишневецких, Збаражских и Воронежских // Летопись Историко-родословного общества в Москве. 1910. Вып 4. С. 27 – 33.
41. Бочкарёв. К. Очерки лубенской старины. М., 1900. 390 с.
42. Вирський Д. Вишневещина: перші перемоги і перші соратники (1555 – 1595 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі. 2015. №15. С. 108 – 124.
43. Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. історико-генеалогічне дослідження. Львів, 1996. 256 с.

- 44.Войтович Л. Військова діяльність князя Костянтина Івановича Острозького // Військово-науковий вісник. 2019. №32. С. 213-227.
- 45.Войтович Л.В. Генеалогія династій Рюриковичів та Гедиміновичів. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 600 с.
- 46.Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. 784 с.
- 47.Войтович Л.В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 649 с.
- 48.Голицын Н.Н. Родословная роспись потомства князей литовских (от Гедимины до князя Михаила Ивановича - голицы). Санкт-Петербург, 1891. 134 с.
- 49.Голубуцкий В.А. Запорожское казачество. Киев: Наукова думка, 1957. 461 с.
- 50.Горленко В. Распродажа древностей в Вишневецком замке // Киевская старина, 1884. Т.Х. № 5. С. 361–366.
- 51.Гофман А. Польские князья Вишневецкие. Краков: Май, 2003. 384 с.
- 52.Гречуха С. Мошни - від минулого до сучасного. Черкаси, 2007. 90 с.
- 53.Грицьків В. Шляхи формування землеволодінь князівської родини Вишневецьких. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2001. 288 с.
- 54.Грінко Н. Генеалогія // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2004. Вип. 1. С. 294 – 300.
- 55.Грушевський М. Байда Вишневецький в поезії й історії. Львів: Світ, 2007. Т.8. С. 90 - 115.
- 56.Грушевський М. Історія України-Русі. Т. VIII. Київ: Наукова думка, 1995. 864 с.

57. Грушевський М. Історія української літератури. Київ: АТ «Обереги», 1995. Т. VI. 708 с.
58. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. 100 великих постатей і подій козацької України. Київ: Арій, 2008. 462 с.
59. Гуслистий Г. К. Запорізька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. Київ, 1954. С. 7–8
60. Длугопольський А. Вишневець та його князі // Вісник Західної Росії, 1868. № 6. С. 111 – 112.
61. Довбищенко М. Князь Михайло Сервацій Вишневецький та його підтримка Уніатської церкви в Луцько-Острозькій єпархії в 30–40-х рр. XVIII ст. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2015. № 7. С. 4 – 8.
62. Зимницька С. П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків // Гуманітарний журнал. 2005. № 2. С. 127 – 133.
63. Івакін В. Г. Поменники як джерело з історії роду князів Вишневецьких // медієвістика: Історія Церкви, науки і культури. К., 2000. Вип. 4. С. 67-79.
64. Качковський Л. Втрачені можливості. Руське князівство у складі Речі Посполитої. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2001. 336 с.
65. Келембет С. М. Князі Несвізькі та Збаразькі: XIII – початок XVI століть. Кременчук: Християнська зоря, 2017. 212 с.
66. Келембет С. М. Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? // Культура народів Причорномор'я. 2009. № 162. С. 111-118.
67. Князі Острозькі. Науково-популярне видання / Під наук. ред. І. Тесленка. Київ: Балтія-Друк, 2015. 119 с.
68. Корецький В. И. Княжеские династии Восточной Европы. Москва: Весь Мир, 2007. 352 с.

69. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей: В 3-х кн. Москва: Олма-пресс, 2003. Кн.2. 502 с.
70. Крашевский Ю. И. Князь Михаил Вишневецкий / Перевод с польского О. Шевчук. Киев: Знание, 1991. 400 с.
71. Кременецкий земський суд: Описи актових книг XVI-XVII ст. К., 1959. Вип.1. 340 с.
72. Кривенко А., Крощенко Л. Комплексні дослідження історико-архітектурної спадщини Вишнівця. Київ: Українознавство, 1996. С. 198–208.
73. Кудринский Ф. О достопримечательностях Вишневецкого замка // Киевская старина, 1892. № 10. С. 124-136
74. Кузнецов О.Ю. Рыцарь дикого поля. Князь Д.И. Вишневецкий. Москва: Флинта, 2013. 237 с.
75. Куштан Д. Князі Вишневецькі на урядах черкаських старост: міфи та стереотипи // Матеріали науково-практичної конференції «Князі Вишневецькі та козацтво», присвячена 30-й річниці Незалежності України. смт. Вишнівець. 20 серпня 2021 р. 203 с.
76. Л. Войтович. Ще раз про права князя Любарта-Дмитра Гедиміновича на спадщину Романовичів // Княжа доба: історія і культура. 2019. Вип. 13. С. 225-238.
77. Лазаревский А.М. Архивные откывки для истории Полтавской епархии. Вып. 1. С. 7 – 29.
78. Лазаревський А. М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С. 354 – 414.
79. Ластовський В. В. Геополітичні інтереси Москви і діяльність Дмитра Вишневецького: від історіографічного міфу до реальності. Київ: КМ-Букс, 2004. 208 с.
80. Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права. Санкт-Петербург: Типография В.С. Балашова и К°, 1894. 393 с.

- 81.Лобанов-Ростовский А. Б. Русская родословная книга. Санкт-Петербург: 1895. Т. I. 450 с.
- 82.Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький // Київська старовина. 1994. №2. С. 103-111.
- 83.Мережа оборонних споруд Південної Волині (серед. XIV - 1-а полов. XVII ст.). // Середньовічні та ранньомодернові оборонні споруди Волині. Кременець: Астон, 2006. С. 17–57.
- 84.Мозговой С.Г. «Социально-политический контекст деятельности князя Дмитрия Вишневецкого // Австрийский журнал гуманитарных и общественных наук. 2015. № 3-4. С. 30-32.
- 85.Мороз В. Ярема Вишневецький – ворог православ'я чи православний меценат. URL: https://risu.ua/yarema-vishneveckiy-vorog-pravoslav-ya-chi-pravoslavniy-mecenat_n28212 (дата звернення 08.05.2023).
- 86.Н.В. Эйльбарт. Исторические собрания вишневецкого замка накануне и после первой мировой войны (по неопубликованным материалам из архива В.К. Лукомского) // Санкт-Петербург, Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена. 2018. №53.С. 223-237.
- 87.Нельговский Ю., Годованюк Е. Каменные замки Западной Украины конца XVI — первой половины XVIII в. // Архитектурное наследство. М., 1986. Т. 34. 115 с.
- 88.Нерода В., Нестеренко В. Ще раз до питання про Д. Вишневецького у Черкасах // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Київ, 2008. Вип. 17. 130 с.
- 89.Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький: історичний роман. Київ: Знання, 2015. 276 с.
- 90.Николайчик Ф. Материалы по истории землевладений князей Вишневецких на Левобережной Украине. Киев: типография Т. Г. Мандайдера, 1901. 94 с.

- 91.Однороженко О. А. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. Харків: Просвіта, 2008. 180 с
- 92.Падалко Л. Минуле Полтавської території і її заселення. Харків: Сага, 2009. 230 с.
- 93.Петро Кралюк. Парадокси українсько-польських культурних стосунків: образи князів Вишневецьких у польській та українській літературах // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. Вип. 21. С. 468-474
- 94.Підставка Р. Замок у Вишнівці: історія виникнення, становлення та локалізації. Львів: Львівська Політехніка // «Historical and Cultural Studies» № 1.URL:<http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/26039/1/14-69-75.pdf> (дата звернення 09.05.2023).
- 95.Підставка Р., Рибчинський О. Історія, архітектура, туризм. Національний заповідник Замки Тернопілля. Тернопіль: Лібра Терра, 2013. 128 с.
- 96.Підставка Р.В. Новгород-Сіверський князь Корибут-Дмитро та князі Збаразькі: до питання генеалогії // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. Київ – Глухів, 2010. Вип. 3. С. 115 – 119.
- 97.Плохій С. Наливайкові віра: козаки та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2005. 495 с.
- 98.Полякова, А.О. Батьківська лінія родоводу князя Дмитра Вишневецького // Збірник матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21 травня 2013 р. Суми: Сумський державний університет, 2013. С.18-22.
- 99.Попов М.П. Албанія в російській та українській літературах XV-XX ст. Київ: Академія, 2010. 456 с.
100. Ремешило-Рибчинська О. І. Архітектура магнатських резиденцій XVII XVIII ст. і специфіка їх просторового наповнення. Львів: Львівська політехніка, 2007. № 585. С. 146 – 153.

101. Роздобудько І. Дмитро Байда-Вишневецький — перший організатор донського козацтва. URL: <https://tyzhden.ua/dmytro-bajda-vyshnevetskyj-pershij-orhanizator-donskoho-kozatstva/> (дата звернення 09.05.2023).
102. Романцова Н. І. Князь Д. Вишневецький у сучасній українській історіографії // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2011. Вип. 1. С. 67–72.
103. Рудницький Ю. Єремія Вишневецький: спроба реабілітації. Львів: Літературна агенція піраміда, 2008. 299 с.
104. Рудницький Ю. Міфи Яреми Вишневецького. Князь - такий же "наш", як і Хмельницький // Історична правда. 2010. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/10/18/566/> (дата звернення 07.05.2023)
105. Савченко О. О. «Приватні татари» на українських землях в складі Речі Посполитої в кін. XVI – XVIII ст. // Науковий вісник національного музею історії України. 2018. Вип. 2. С. 256 – 263.
106. Сенкевич Г. Вогнем і мечем: історичний роман., 1884. 640 с.
107. Сергійчук В. Дмитро Вишневецький // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. Київ: Критика., 1994. С. 7-25.
108. Собчук В.Д. Знать Південної Волині на схилі середніх віків. Історико-генеалогічне та історико-географічне дослідження. Київ: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 241 с.
109. Сокирко О. Історія українського козацтва: нариси у 2 т. Т.1: «Козацьке військо періоду „Руїни“ 60 - 70-х рр.» XVII ст., 800 с.
110. Стороженко А. Дмитрий Иванович Вишневецкий по народному прозвищу Байда // Киевская Старина. Т.56 (январь-март 1897 г.) С. 519-524.
111. Ступишин С. О князьях Корибутах Вишневецких // Весник Юго-Западной и Западной России. Киев: типография А. Давиденко, 1862. Т.1., кн.7. С. 59 – 67.

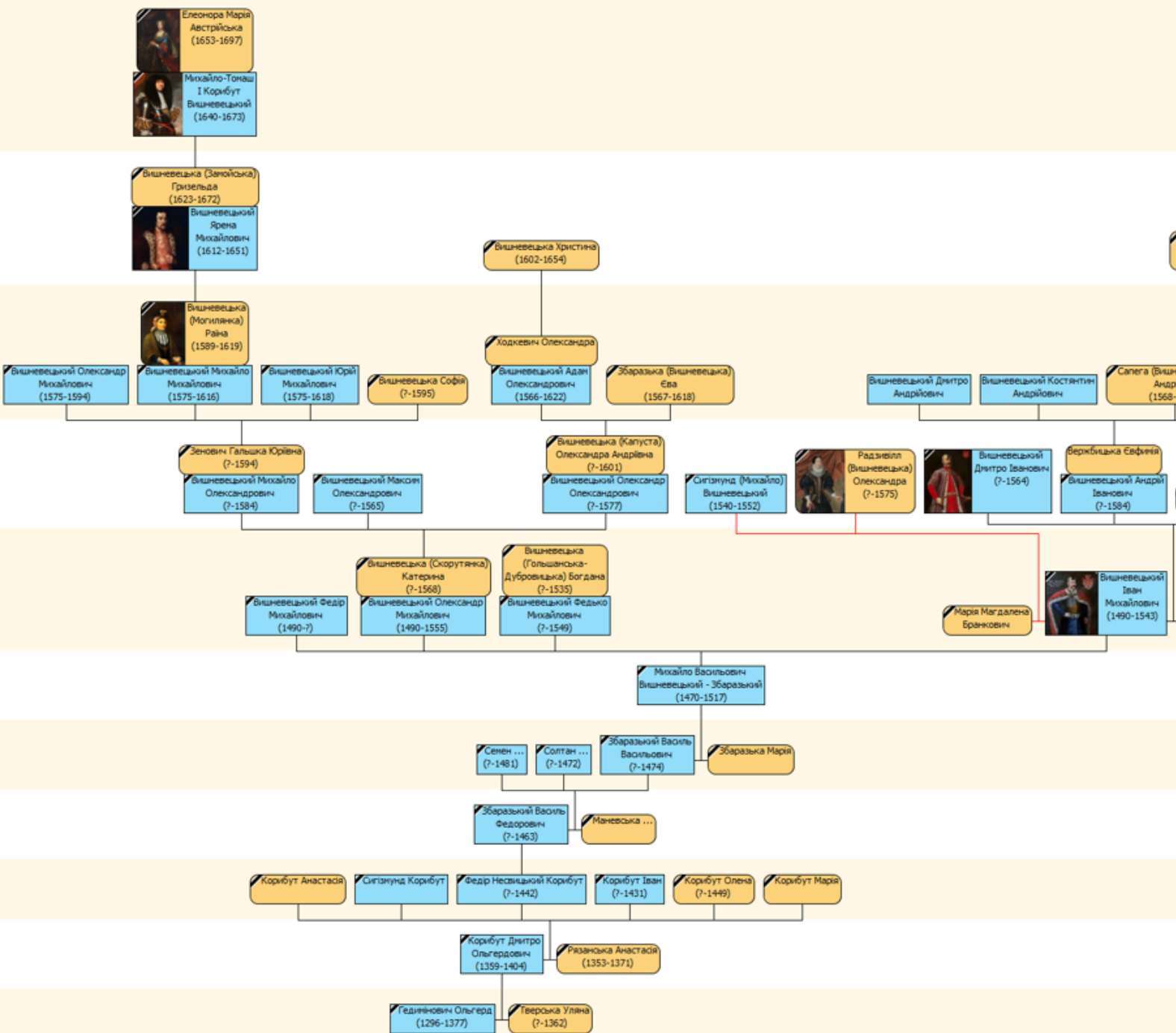
112. Сушинський Б. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV – XIX ст. Одеса: ВМВ, 2004. Т.І. 591с.
113. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. 3. Почаев: Почаево-Успенская Лавра, 1893. 697 с.
114. Чигирин - гетьманська столиця / Ю. А. Мицик. 2-е вид. Київ: Кліо, 2016. 134 с.
115. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Киев: Наукова думка, 1983. 239 с.
116. Шиян Л. Вишневець і князі Корибут-Вишневецькі. Тернопіль, 2006. 152 с.
117. Шиян Л. Вишневецький палацово-парковий комплекс – тим магнатської резиденції Волині XVIII століття. Збараж: Наукові записки. Вип. 10 2020. 70 с.
118. Шот М. Твердиня Вишневецьких. На пагорбі долі. Тернопіль, 2013. 170 с.
119. Яворницький Д. Історія Запорізьких козаків у 3-х томах. Київ: Наукова думка, 1990. Т.2. 660 с.
120. Яковенко Г. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Київ: Наукова думка, 1991. 256 с.
121. Яковенко Н. Кого топчуть коні звитяжного Корибута: До загадки києво-могилянського панегірика 1648 р. «*Maiores Wiszniewiecciorum*» // *Journal of Ukrainian Studies*. 2004. С.191-218.
122. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна Київ: Критика, 2008. 472 с.
123. Яковенко Н.М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ: Критика, 2002. 616 с.

124. Яковенко Н.М. Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. Київ: Наукова думка, 1990. 287 с.
125. Ярема Вишневецький. Магнат, який будував українську державу раніше за Хмельницького. URL: <https://artefact.org.ua/history/yarema-vishnevetskiy-magnat-yakiy-buduvav-ukrayinsku-derzhavu-raniske-za-hmelnitskogo.html> (дата звернення 07.05.2023).
126. Aleksander Walerian Jabłonowski. «Historya Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej» (1912). 340 p.
127. Czamańska Ilona. Wiśniowieccy: Monografia rodu. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007. 220 p.
128. M. Chachaj, Młodość Michała Tomasza Korybuta Wiśniowieckiego przyszłego króla polskiego, „Czasz Nowozytne” 2015, t. 28, s. 95-110.
129. Mazurkiewicz J. Krótki zarys dziejów Wiszniowca. Wiszniowiec, 1936. 25 s.
130. Paprocki F. Herby rycerstwa polskiego, zebrane, wydane r.p. 1584 / wyd. J. Turowski. Krakow, 1858. S. 862.
131. Piotr Borawski. Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1986. 350 p.
132. Przedziecki A. Podole, Wołyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów. Wilno, 1841. T. I. 191 s.
133. R. Tomczak, Wychowanie i wykształcenie króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1640– 1660), „Res Historica” 2015, t. 39, s. 33-58.
134. Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagielli Olgierdowicza króla Polski, wielkiego xięcia Litwy. Lwów, 1867. 210 p.
135. Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, ĩmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. II. 290 p.
136. Wolff J. Kniaziovie iitewsko-ruscy od konca XIV wieku. - Warszawa, 1895. 156 p.

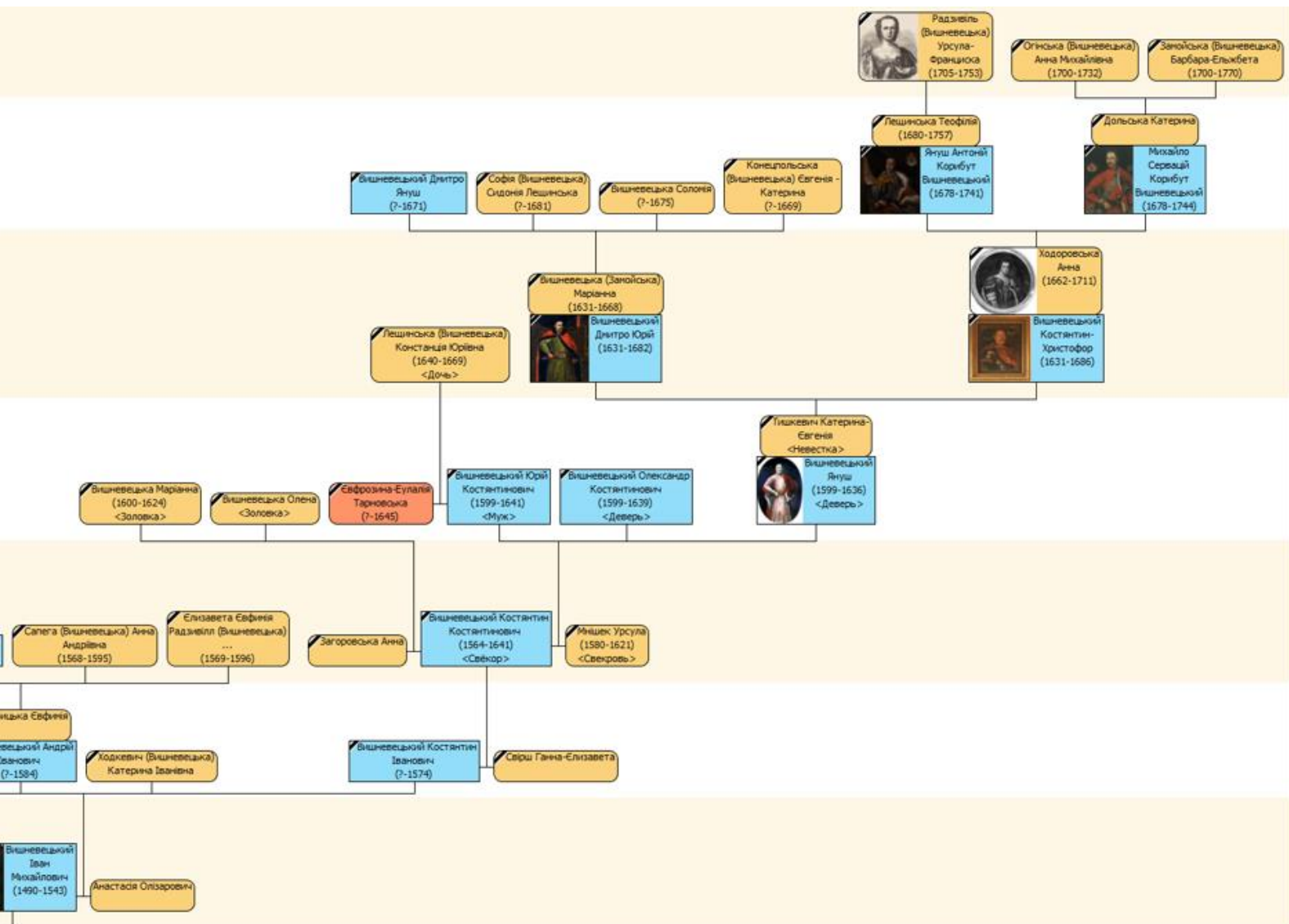
137. Wolff J. Rod Gedimina. Krakow, 1886. 215 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1.

Продовження додаток 1

ДОДАТОК 2.

Представник	Дмитро Іванович Вишневецький	Олександр Михайлович Вишневецький	Єремія Михайлович Вишневецький
Дата народження	1517 рік, Волинське воєводство, Кременецький повіт, м. Вишнівець	1560 рік, невідомо	1612 рік, Лубни
Батьки	Іван Михайлович Вишневецький Анастасія Семенівна Олізар	Михайло Олександрович Вишневецький Гальшка (Софія) Юріївна Зенович	Михайло Михайлович Вишневецький Раїна Вишневецька (Могилянка)
Родичі по лінії матері	По лінії матері Дмитро був у спорідненості зі знатним албанським родом Скандербєга, князівським сербським родом Якшичів та молдавським правителем Стефаном Великим. Був родичем Деспоту Воді. Марія Магдалина Бранкович-Деспот, була другою дружиною Івана Вишневецького, тобто припадала князю Дмитру мачухою.	По лінії матері був споріднений із білорусько-литовським шляхетським родом герба «Деспот» (Зенович). Мав трьох рідних братів, один із них Михайло Вишневецький – батько Єремії Вишневецького, отже Олександр був рідним дядьком Єремії.	По лінії матері Єремія був споріднений із молдавським родом Могил. Ім'я Єремії Вишневецькому батьки дали на честь діда - молдавського господаря Єремії Могили. Родичем Єремії став відомий Петро Могила – двоюрідний брат Раїни Вишневецької.
Освіта	—	—	Львівська єзуїтська колегія
Релігія	Православний	Православний	Православ'я - католицизм.
Дружина	Неодружений	Олена Словіцька	Гризельда Вишневецька (Замойська)

Продовження Додаток 2

Діти	—	Своїх дітей не мав. Після смерті батька взяв під опіку рідних братів Михайла та Юрія, сестер Марину та Софію, двоюрідного брата Костянтина та його сестру Ганну.	Міхал Томаш Корибут-Вишневецький
Військова кар'єра	1550-ті роки – був старостою канівським та черкаським. Осідає на о. Мала Хортиця та зводить там фортецю. 1553 – покидає Хортицю та вирушає до Стамбулу, де протягом пів-року служить турецькому султану Сулейману. 1554 – повернувся з Туреччини та вирушив до Варшави, там отримав наказ тримати оборону проти татар в закладеній фортеці. 1556 – здобування фортеці Іслам-Кермен. 1557 рік – спроба хана Давлета-Гірея схилити Вишневецького на свій бік, закінчилася відмовою. 1558 рік – підготовка Вишневецького до протикримської кампанії, переговори з ВКЛ.	Походи проти татар в 1577-78 рр. Приймав участь у Лівонській війні. У 1580 році став черкаським та канівським старостою. 1584 - староста любецький та лоївський. Розбудовував міста постраждалі після татарських набігів. Захищав кордони Речі Посполитої. Брав участь у битві біля П'ятки в 1593 році. Витримав облогу 1593 року у Черкасах з боку козаків.	Участь у Смоленській війні 1632-34 рр., відбиття наїзду Абази-паші у 1633 році. У 1640-46 рр. бився з татарами (Охматівська битва). Захищав свої володіння від повстанців Якова Острянина та Павла Павлюка. 1644 року брав участь у перемозі над татарською ордою. 1648 року укріпив Бровари. Під час діяльності в серпні-вересні 1648 року його відділ атакував Острог. На Правобережній Україні чинив екзекуції. У боях 1648 року під Махнікою, П'яткою і Старокостянтиновом загони Вишневецького вели успішні бої з козацько-селянськими загонами на чолі з М. Кривоносом. Після розгрому у Пилявецькій битві Вишневецький відступив до

Продовження Додаток 2

	Планування походу на Крим. Який не відбувся у зазначений час, через відклик Вишневецького до Московії, де йому наказали здійснити певні операції на Кавказі та Дону, під час здійснення яких він заснував у Черкаську фортецю. 1559 р. – виконав вдалий похід на Крим, результатом став напад на фортецю Азов. 1561 р. - Вишневецького оголосили зрадником у ВКЛ, через його співпрацю з Московією. Тоді Ливонська війна, яку розпочав Іван Грозний, загострила литовсько-московські відносини. І Вишневецький відмовившись всупереч наказу царя, вести війну проти «братів», залишає московську службу, та прямує до Дніпра, де зупиняється на острові		Львова. 1649 року очолив оборону Збаража. 1651 року - був одним із керівників урядової армії в битві під Берестечком.
--	--	--	--

Продовження Додаток 2

	Монастирський. 1562 р. – знову прибуває до Московії, де сподівався схилити царя до продовження його антиосманської боротьби. Але, бажаного результату не отримав, та повернувся до польського короля у підданство. 1563 р - Вишневецький здійснював похід на Молдову, де його військо зазнало поразки в одній із битв, а сам Вишневецький потрапив у полон та був страчений.		
Землеволодіння	Князь мав у власності маєтки у селах Кушлин, Підгайці, Тараж, Окнин, Крутнів, Лопушне, Комарин, Бобрівці, Олексинці. (Сучасна Тернопільська область). Під час служби у Московського царя мав у власності місто Белєв із навколишніми селами. М. С. Грушевський з'ясував загальний розмір землеволодінь	Олександр Вишневецький проявив себе як ефективний господарник. Він викупив землі, частина сучасних територій Полтавської та Черкаської областей. У 1584 році, за його ініціативи було закладено місто Корсунь. У 1589 році князь почав будівництво замку на Замковій горі та заклав місто Чигирин. У 1591 році почав будівництво фортеці біля р. Сула, саме тоді заснував місто Олександрів (сучасні Лубни) на	Володів величезними маєтностями в Україні, зокрема мав земельні володіння на Лівобережжі. Йому належало 56 міст і містечок з центром у Лубнах, так звана «Вишневещина», в межах сучасних Черкаської, Полтавської, Сумської областей. За даними реєстру 1640 року у Київському воєводстві Єремія володів містами: Брагинь, Лубни, Пирятин, Лукомль, Сенча, Хорол,

Продовження Додаток 2

	Вишневецького – 250 тисяч моргів землі (142 000 га).	Лубенському урочищі, де звів найміцніший замок Лівобережної України. Важливим осередком сил Вишневецьких стало засноване неподалік місто – Михайлів (Сучасний Пирятин). Викупив у князів Довмонтів місто Мошни (Черкащина). Для всіх закладених міст Вишневецький виклопотав Магдебурзьке право.	Барва, Піщана, Глинськ, Чигирин, Хомутець, Білошапка, Мошни, Галиця, Прилуки, Буромль, Золотоноша, Корсунь, Домонтів, Мошни, Кременчук, Добрик, Ічня, Жовнин, Полтава, Горошин, Янушпіль, Ромни, Чорнухи та прилежні до них села й хутори – всього 7603 «дими».
Дата смерті	1563 рік, Стамбул	1594 рік, невідомо	1651 рік, Паволоч
Історіографія	З іменем Дмитра(Байди) Вишневецького зв'язано десятки наукових та псевдонаукових гіпотез, спроб з'ясувати заплутані історичні події та усунути протиріччя. Обсяг літератури є досить значним. На сьогоднішній день праці присвячені Дмитру(Байді) зустрічаються не лише в українській історіографії, а й у польській, російській, чеській та французькій. Але	Досліджень постаті Олександра Вишневецького є досить мало. Інформацію про його діяльність можна знайти у працях Наталі Яковенко – «Нарис Історії середньовічної та ранньомодерної України», «Українська шляхта», а також у праці Лазаревського А.М. «Лубенщина та князі Вишневецькі»	Діяльність Єремії Вишневецького породила чимало літератури. Але існують певні розбіжності в оцінці цього діяча. Так у польській історіографії він трактується переважно як герой, а в українській як «зрадник», ворог козацтва та українців. Про Єремію Вишневецького багато писали у польській літературі другої половини XVII ст. Особливий інтерес до цієї постаті відродився завдяки роману

Продовження Додаток 2

	не зважаючи на своє велике значення, він все одно до наших часів залишається ще не дослідженою постаттю, котра овіяна легендами, які зі століттями тільки зростають та продовжують привертати увагу різних істориків. Вперше Дмитра Вишневецького, як «Байду» згадує у своїй праці Аполон Скальковський «Історія нової Січі».		Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем». В українській історіографії цілісного образу Єремії практично не було, але все змінилося з виданням дослідження-есе журналіста Юрія Рудницького «Ієремія Вишневецький. Спроба реабілітації». Ця праця стала матеріалом для переосмислення образу Єремії. Праця Івана Нечуя-Левицького повністю присвячена Єремії Вишневецькому.
--	---	--	--

Резюме

Дипломна робота бакалавра присвячена темі «Рід князів Вишневецьких у політичному та культурному житті українських земель в XV – на початку XVIII ст.». Робота містить 99 сторінок, 4 розділи, одну ілюстрацію, одну таблицю, 137 джерел у переліку посилань.

Провідним об'єктом роботи виступає рід князів Вишневецьких.

Головними цілями роботи є дослідження генеалогії, просопографії, та діяльності представників роду, виявлення основних шляхів розширення князівських земельних володінь.

У першому розділі представлені теорії походження роду, родинні зв'язки, генеалогія та діяльність зазначеного роду. У другому розділі містяться – дані про козацького ватажка Дмитра (Байду) Вишневецького. У третьому – дані про князя Єремію Вишневецького. Четвертий розділ включає відомості про землеволодіння князів.

Завдяки залученню широкого кола джерел та вдалої комбінації використаних методів дослідження, в результаті роботи було уточнено дані щодо походження Вишневецьких, створено генеалогічне дерево роду та просопографічну таблицю бази даних, проаналізовано діяльність представників, та визначено шляхи розширення територій, якими володіли князі Вишневецькі.

Ключові слова: князі, Вишневецькі, генеалогія, просопографія, Вишневещина.

Summary

The bachelor's thesis is devoted to the topic "The family of princes Vyshnevetskyi in the political and cultural life of the Ukrainian lands in the 15th - early 18th centuries." The work contains 99 pages, 4 chapters, one illustration, one table, 137 sources in the list of references.

The leading object of the work is the family of princes Vyshnevetskyi.

The main goals of the work are the study of genealogy, prosopography, and activities of representatives of the family, identifying the main ways of expanding the princely land holdings.

The first chapter presents theories of the origin of the family, family ties, genealogy and activities of the mentioned family. The second chapter contains information about the Cossack leader Dmytro (Baidu) Vyshnevetskyi. The third contains information about Prince Yeremiya Vyshnevetskyi. The fourth section includes information about the princes' land ownership.

Thanks to the involvement of a wide range of sources and a successful combination of used research methods, as a result of the work, the data on the origin of the Vyshnevetskyi were clarified, a genealogical tree of the family and a prosopographic table of the database were created, the activities of the representatives were analyzed, and the ways of expanding territorial possessions were determined.

Key words: princes, Vyshnevetskyi, genealogy, prosopography, Vyshnevech region.